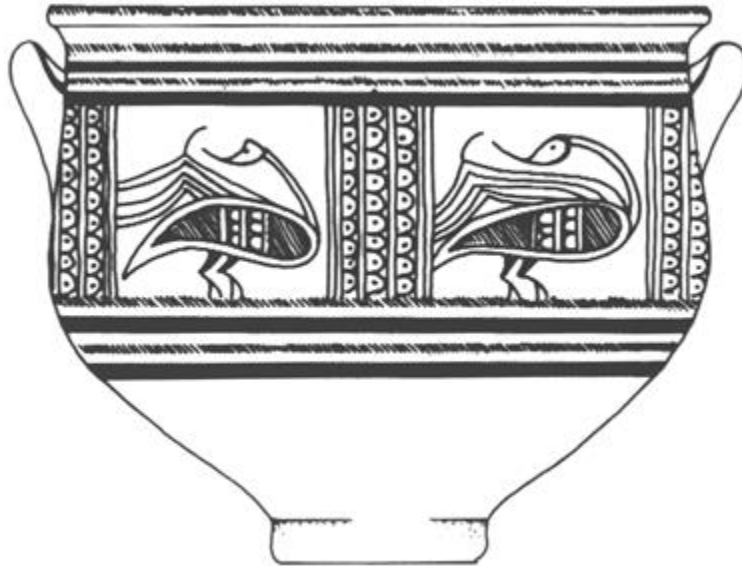

DE VESTIGING VAN DE FILISTIJNEN IN KANAÄN

een onderzoek naar de “Low Chronology”
van Israel Finkelstein

door

A.T. de Gorter

DE VESTIGING VAN DE FILISTIJNEN IN KANAÄN

**een onderzoek naar de “Low Chronology”
van Israel Finkelstein**

Masterscriptie Oude Testament

Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap

Rijksuniversiteit Groningen

Juli 2010

Begeleider: dr. J.T.A.G.M. van Ruiten

Meelezer: dr. M. Popović

Illustratie omslag:

“Krater (...) aus Geser (sogenannte Philisterkeramik). Kennzeichnend sind die Metopeneinteilung und das Motiv des Vogels mit abgewinkelten Flügeln und nach hinten gekehrten Hals und Kopf.”

(E. Noort, *Die Seevölker in Palästina* (Palaestina Antiqua 8), Kampen 1994, 115, figuur 38)

voor mijn lieve vrouw

Heleen

VOORWOORD

In 1999 las ik een artikel in het dagblad *Trouw* met de titel: “Archeologen ondergraven fundamenten van volk Israël.”¹ Citaat:

“Na zeventig jaar intensief graven zijn de meeste Israëlische archeologen tot opzienbarende conclusies gekomen: de Israëlieten waren geen slaven in Egypte, zij hebben niet door de woestijn gezworven en ze hebben niet het land (Israël) veroverd. Ook was er geen machtig rijk van David en Salomo. En de Joden ontdekten hun ene god pas laat, en niet bij de berg Sinaï. Bekende 'feiten' in het wereldje van de archeologen, maar politiek en maatschappij in Israël willen er liever niet van weten.”

De uittocht uit Egypte en het verenigd koninkrijk beschouwde ik tot dan als historische feiten. Tijdens de propedeuse en ook later werd ik in deze veronderstelling bevestigd, aangezien zowel Mozes als David en Salomo behandeld werden als historische figuren uit de vroege geschiedenis van Israël. Dat de “bijbelse geschiedenis” niet altijd samenvalt, of samen hoeft te vallen met de “archeologische feiten” en dat die “bijbelse geschiedenis” regelmatig een rol speelt in de archeologische argumentatie, werd mij door het lezen van het artikel duidelijk.

Aan de éne kant voelde ik me bedrogen, aan de andere kant begreep ik dat dit nieuwe inzicht de aanleiding zou kunnen zijn voor een onderwerp van mijn doctoraalscriptie. Na overleg met Ed Noort nam ik me voor om als onderwerp de “Kopenhagen School,” ook wel genoemd “bijbels minimalisme,” te nemen en mij toe te spitsen op de historiciteit van het koningschap van David. De “Kopenhagen School” beschouwt de archeologie als enige wetenschappelijke en betrouwbare weg om te komen tot een juist verstaan van de geschiedenis van “Israel.”

Dit onderwerp bleek echter veel te breed en daarom stelde Ed Noort voor dat ik mij zou verdiepen in de theorie van Israel Finkelsteins over de “Low Chronology” voor de IJzertijd (1200-586 voor Christus) in Kanaän. Ook dit onderwerp bleek te omvangrijk om binnen één scriptie behandeld te worden. De datering van de vestiging van de Filistijnen in Kanaän, een belangrijk onderdeel van Finkelsteins “Low Chronology,” werd mijn uiteindelijke onderwerp.

Het onderwerp bleef echter liggen, ondanks mijn herhaalde pogingen om het werk op te pakken. Veel later, helaas al na het emeritaat van Ed Noort, besloot ik nogmaals te proberen het

---

¹ Z. Herzog, “Archeologen ondergraven fundamenten van volk Israel,” *Trouw*, 29 oktober 1999 (vertaling van “Deconstructing the Walls of Jericho,” *Ha'aretz Daily Newspaper*, 29 oktober 1999). Ze'ev Herzog is een Israëlisch archeoloog en professor in de archeologie aan de universiteit van Tel Aviv.

werk aan mijn scriptie op te nemen. Ik werd daarbij geholpen en geïnspireerd door Thea de Boer, studieadviseur aan onze faculteit. Ook heb ik veel gehad aan de bijeenkomsten van het “Forum Scriptorium,” onder leiding van Thea en Justin Kroesen. De samenwerking met Jacques van Ruiten, die de taak van hoofdbegeleider heeft overgenomen, heb ik als zeer prettig en leerzaam ervaren.

In de afgelopen maanden heb ik gemerkt waarin een kleine faculteit groot kan zijn. Ik denk niet dat ik in een vergelijkbare situatie aan een andere, grotere faculteit zover was gekomen als ik nu gekomen ben. De persoonsgerichte aandacht en bereikbaarheid van docenten en andere medewerkers van onze faculteit zijn, naar mijn mening, haar sterke punt. Dank!

Arjen T. de Gorter

INHOUD

INLEIDING	1
1. DE FILISTIJNEN EN DE ZEEVOLKEN	2
1.1. De Filistijnen	2
1.2. Egyptische bronnen	6
1.2.1. Medinet Habu	6
1.2.2. Papyrus Harris I	9
1.3. “Filistijns” aardewerk	10
1.4. Conclusies	15
2. DE DATUM VAN DE VESTIGING VAN DE FILISTIJNEN IN KANAËN	16
2.1. Het paradigma van de vestiging van de Filistijnen	16
2.2. Het einde van de Egyptische heerschappij in Kanaän	18
2.3. De datum van de vestiging van de Filistijnen	19
2.4. Monochroom aardewerk als indicator voor de vestiging van Filistijnen	20
2.5. “Ik vestigde hen in mijn vestingen, gebonden in mijn naam...”	22
2.6. De ontwikkeling van het aardewerk, volgens Finkelstein	22
2.7. Conclusies	23
3. KRITIEK OP DE “LOW CHRONOLOGY”	25
3.1. Amihai Mazar	25
3.1.1. De IJzertijd I en de Filistijnen	27
3.1.2. De IJzertijd II, volgens Finkelstein	29
3.1.3. De IJzertijd II, volgens Mazar	31
3.2. Bunimovitz en Faust	34
3.3. “A Chronology Rejoinder,” door Israel Finkelstein	40
3.4. Conclusies	41
CONCLUSIES	45
LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN	47
LITERATUUR	48

INLEIDING

Deze scriptie beoogt de theorie van Israel Finkelstein over de datering van de vestiging van de Filistijnen in Kanaän te verhelderen.² Deze theorie maakt deel uit van zijn “Low Chronology” voor de IJzertijd (1200-586 voor Christus) in Kanaän. Tevens wil zij de waarde onderzoeken van de kritiek die tegen deze theorie is ingebracht. Deze kritiek is tweeledig: ten eerste betreft zij de door Finkelstein voorgestelde datering van de vestiging van de Filistijnen in Kanaän op zichzelf, die is zo’n 45 jaar later dan de traditionele datering, ten tweede betreft zij consequenties van deze datering voor de chronologie van de IJzertijd II (1000-586 voor Christus). Deze consequenties komen zijdelings aan de orde.

In hoofdstuk 1 willen wij ingaan op de Filistijnen. De belangrijkste literaire bronnen die in verband gebracht worden met de vestiging van deze bevolkingsgroep worden behandeld. Tevens komt het aardewerk van de Filistijnen en de ontwikkeling daarvan ter sprake.

In hoofdstuk 2 komen de verschillende theorieën over de datering van de vestiging van de Filistijnen ter sprake, waaronder de theorie van Finkelstein.

In hoofdstuk 3 willen we ingaan op de kritiek die geuit is op Finkelstein theorie. De kritiek van A. Mazar, zijn belangrijkste opponent, komt vooral uit het veld van de (bijbelse) archeologie. De kritiek van S. Bunimovitz en A. Faust komt uit het veld van de etnografie.

Tenslotte volgen de belangrijkste conclusies.

---

² Ik kies ervoor de naam “Kanaän” te gebruiken, omdat andere namen als “Israël” en “Palestina” politiek en religieus beladen kunnen zijn. Bovendien gebruikt Finkelstein de naam ook in de titel van het artikel dat de aanleiding was voor deze scriptie. Zie: I. Finkelstein, “The Date of the Settlement of the Philistines in Canaan,” *Tel Aviv* 22 (1995) 213-239.

HOOFDSTUK 1

DE FILISTIJNEN EN DE ZEEVOLKEN

Het onderwerp van deze scriptie is de datering van de vestiging van de Filistijnen in Kanaän volgens de theorie van Israël Finkelstein. Voordat we deze theorie bespreken gaan we in op deze bevolkingsgroep. De bronnen die men in verband brengt met de Filistijnen komen aan de orde, deze bronnen zijn zowel literair als materieel.

In het bijzonder zijn twee Egyptische literaire bronnen van belang. Het betreft op de eerste plaats de inscripties op de muren van de dodentempel van Medinet Habu. Naast teksten zijn op de muren van deze tempel ook afbeeldingen (reliëfs) aangebracht. Voor ons onderwerp zijn de afbeeldingen die op de muren zijn aangebracht minder van belang. Op de tweede plaats betreft de zogenaamde Papyrus Harris I, deze papyrus werd aangetroffen in een tombe in de buurt van de tempel van Medinet Habu.

De materiële bron betreft vooral het aardewerk. Met de vestiging van de Filistijnen worden twee soorten aardewerk in verband gebracht, te weten het monochrome en het bichrome aardewerk. De eerste soort heeft versieringen in één kleur, meestal rood of bruin, en onderscheidt zich daarmee van het later ontwikkelde, bichrome aardewerk, waar versieringen in twee kleuren op aan zijn gebracht, rood en zwart.

1.1. De Filistijnen

De verschillende vertalingen van de naam “Filistijnen” in de diverse versies van de Bijbel geven aan dat in vroeger tijden vertalers en exegeten niet zeker waren over hun identiteit. In de Septuaginta wordt de naam gewoonlijk vertaald met ἀλλόφυλοι (“vreemdelingen”), maar ook komt de naam Φυλιστιμ (Phylistieim) voor, in de Pentateuch en in Jozua. In het Oude Testament worden zij meestal פלשתים (pəlištīm) genoemd, dat wil zeggen de bewoners van de Filistea, de zuidelijke kustvlakte van Kanaän. Assyrische bronnen noemen hen *pilisti* en *palastu*. Daarnaast verschijnen zij als *prštw* in Egyptische literaire bronnen.³

---

³ D.N. Freedman, “Philistines,” *ABD* 5, 329. Hier wordt de volksnaam in Latijnse letters geschreven. *The Anchor Bible Dictionary* spreekt echter over “allopsyloi” en niet over “allophyloi,” het Griekse woord dat de Septuaginta gebruikt voor de “Filistijnen,” behalve in de Pentateuch en Jozua. Zie: A. Rahlfs, *Septuaginta: id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Stuttgart 1979. Het woord “allopsyloi” heeft overigens geen betekenis. Zie: W. Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der*

De Filistijnen worden voor het eerst genoemd in de Medinet Habu inscripties. Daar worden ze samen genoemd met een grotere groep van verschillende volken die optrekken tegen Egypte: de Denyen, Shekelesh, Tjeker en Weshesh. Ook in de Papyrus Harris I worden de Filistijnen genoemd met andere volken, in dit geval met de Denyen, de Sherden, de Tjeker en de Weshes. De benaming voor de Filistijnen die in beide bronnen gebruikt wordt is Peleset, een transliteratie van het Egyptische *p-r-š-t-w*.

Figuur 1. De Peleset (*p-r-š-t-w*) in hiërogliefen te Medinet Habu.⁴

Het was de egyptoloog François Champolion die, in zijn “Grammaire Égyptienne” uit 1836, voor het eerst het verband legde tussen deze *Peleset* en de Filistijnen zoals die in de Bijbel genoemd worden. Tot op de dag van vandaag wordt de identificatie van de *Peleset* met deze Filistijnen niet aangevochten.⁵

Een argument daarvoor is op de eerste plaats Amos 9:7, waar staat dat de Filistijnen van Kaftor komen.⁶ Kaftor (*Ka-f-tù, Kftiw*) is de Egyptische naam voor Kreta. De afbeeldingen van Kretenzers in het graf van Rechmare, vizier van Thoetmosis III (1479-1425 voor Christus), lijken op die van de Kretenzers zoals we die kennen uit Knossos. Op grond van etnische karaktertrekken werd echter eerder een Europese herkomst van deze bevolkingsgroep vermoed. De Lesseps, een Frans ingenieur die verantwoordelijk was voor de totstandkoming van het Suez-kanaal, meende in de blanke mannen met blond haar die hij in El Arish tegenkwam afstammelingen van de Filistijnen te herkennen. Deze argumentatie, om de Filistijnen uit de Bijbel te verbinden met de *Peleset*, is gedateerd en niet meer serieus te nemen.

Op de tweede plaats, en van veel groter belang, is de filologische overeenkomst tussen het *prštw* of *Peleset* in de inscripties te Medinet Habu en de oudtestamentische volksnaam “Filistijnen” anderzijds. Op antropoïde sarcofagen uit Bet Šean, doodskisten in de vorm van een mens, meende

---

frühchristlichen Literatur, Berlin/New York 1988, 79. Hier worden nog twee andere betekenissen van “ἄλλόφυλοι” genoemd, namelijk: “stammesfremd, ausländisch, daher nach jüd. Ausschauungsweise heidnisch.”

⁴ Naar: K.A. Kitchen, *Ramesside Inscriptions V*, Oxford 1983, 40.

⁵ Woudhuizen, *The Ethnicity*, 35-36.

⁶ De vroegst mogelijk datering voor het bijbelboek Amos is omstreeks 760 voor Christus, de tijd dat de profeet Amos profeteerde. Amos is in ieder geval een vrij late bron. Zie ook: B.J. Oosterhoff, “Amos,” *Bijbels Handboek 2a, Het Oude Testament*, Kampen 1990, 400-401.

men de hoofdtooi van de Filistijnen te herkennen die ook op de reliëfs te Medinet Habu te zien is.⁷ Volgens 1 Samuël 31 was Bet Šean in Filistijnse handen. De filologische overeenkomst tussen *prštw* of *peleset* uit de inscripties te Medinet Habu en de naam “Filistijnen” in het Oude Testament is een belangrijke indicatie dat met beide benamingen dezelfde bevolkingsgroep wordt aangeduid.⁸

De Levant en Egypte worden vanaf ongeveer 1200 voor Christus, aan het begin van de IJzertijd, geteisterd door volksverhuizingen en invasies van vreemde volkeren. De notie van vreemde bevolkingsgroepen die Egypte en haar invloedssfeer bedreigen en binnenvallen, vinden we terug in de inscripties te Medinet Habu.

De Filistijnen worden in Egyptische bronnen genoemd samen met een aantal andere volkeren. Deze verzameling van volkeren wordt in de literatuur gewoonlijk met de term “zeevolken” aangeduid. Deze term lijkt voor het eerst voor te komen in een inscriptie op een muur van de belangrijkste tempel te Karnak in Thebe. Deze inscriptie is een verslag van een invasie door de Lybiërs in de tijd van Merneptah (1213-1203 voor Christus). Daar worden zij namelijk genoemd “de vreemde volkeren van de zee.” De zeevolken worden genoemd als bondgenoten van de Lybiërs. De Filistijnen worden in de Karnak-inscriptie nog niet genoemd, wel de Sherden en Shekelesh, twee volkeren die we niet kennen uit de Medinet Habu inscripties of de Papyrus Harris I, en de Ekwesh, Lukka en Teresh.⁹

Naar alle waarschijnlijkheid duiden al deze volken zichzelf niet aan als zeevolken. De term “zeevolken” is een manier waarop men in Egyptische bronnen verschillende groepen onder één noemer bracht. Het gaat dan om Groep X “van het grote groen,” “van de zee,” of “van de eilanden in het midden van het grote groen.”¹⁰

Men heeft wel geprobeerd “De eilanden in het midden van grote groen” te identificeren, te plaatsen op de wereldkaart, maar deze benaming is waarschijnlijk niet topografisch te begrijpen, maar mythisch. De benaming houdt verband met het mythische wereldbeeld van de Egyptenaren.

---

⁷ Zie: A. Yassar-Landau, *The Philistines and the Aegean Migration at the End of the Late Bronze Age*, New York 2010, 206-211. De vedertooi die kenmerkend is voor (onder andere) de Filistijnen, zoals die afgebeeld zijn op de reliëfs te Medinet Habu, wordt vaak ook herkend op de antropoïde doodskisten te Bet Šean. Deze gelijkenis wordt vaak gebruikt om een verband te leggen tussen het bichrome aardewerk en een bepaalde etnische groep die het aardewerk zou hebben gefabriceerd, namelijk “de Filistijnen.” Antropoïde doodskisten te Bet Šean worden echter nauwelijks in een context met bichroom aardewerk gevonden. Bovendien is de gelijkenis van de hoofdtooi op de doodskisten en die van de Filistijnen te Medinet Habu niet overtuigend. Aangaande de vedertooi van de Filistijnen en de antropoïde doodskisten te Bet Šean zie: E. Noort, *Die Seevölker in Palaestina* (Palaestina Antiqua 8), Kampen 1994, 92-97; 128-132.

⁸ Noort, *Die Seevölker*, 53-55.

⁹ Woudhuizen, *The Ethnicity*, 43.

¹⁰ Blijkbaar zijn “het groen” en “de zee” gelijkwaardige benamingen om de oorsprong van genoemde volken aan te duiden en kunnen de termen onderling uitgewisseld worden. “Het groen” is dan een aanduiding van de kleur van de zee.

Deze zagen de wereld als een grote oceaan die omgeven werd door land. De zeevolken kwamen veelal van over zee, uit het noorden, en moesten daarom wel van eilanden komen die men in die wereldoceaan plaatste. De zeevolken kwamen uit het verre noorden, een onbekend gebied voor de Egyptenaren, van mythische eilanden in het midden van de wereldoceaan.¹¹

Naast de Filistijnen lijken er geen andere zeevolken in de Bijbel voor te komen. Het is mogelijk dat de verschillende zeevolken in de Bijbel uiteindelijk onder één noemer gebracht werden, maar het kon ook zijn dat alleen de Filistijnen met naam bekend waren.

Sommige wetenschappers hebben de stam van Dan geïdentificeerd met één van de zeevolken, namelijk de Danua of Denyen. Zij gaan er van uit dat de Daniëten de alliantie van zeevolken verlieten en zich, ergens in de 12de eeuw voor Christus, aansloten bij de stammenfederatie van Israël.¹² Dit zou de vijandigheid die er heerste tussen de Filistijnen en Daniëten verklaren zoals die genoemd wordt in het boek Richteren.

Vreemd genoeg, en in contrast met veel theorieën rondom hun oorsprong, beeldden de Egyptenaren de zeevolken af als besneden, met Semitische namen. Als gevolg, radicaler en minder geaccepteerd, zijn er theorieën opgesteld die de oorsprong van de zeevolken in Kanaän zelf zoeken. In deze theorieën worden vijf zeevolken genoemd die ook in de tijd van Salomo de kustvlakte zouden hebben bevolkt:

- De Peleset zijn de Filistijnen
- De Danua zijn de stam van Dan
- De Shekelesh zijn de stam van Issachar (waarbij “Shekelesh” begrepen wordt als “mannen van Sheker,” een corrupte vorm van of “mannen van Sachar.”)
- De Weshesh zijn de stam van Asher (technisch gezien is de naam equivalent met Uashesh, zo ook een corrupte vorm daarvan is dan Asher)
- De Tjekker zijn de stam van Manassah (in de Wen-Amun vertelling, een Egyptische bron uit het begin van de 11de eeuw voor Christus, wordt expliciet genoemd dat Dor een stad van de Tjekker is, en Dor is een plaats in de regio van Manassah. De naam Tjekker wordt ook wel vertaald als “van Akko,” een stad in het gebied van Asher wier oorspronkelijke bewoners werd toegestaan in de stad

---

¹¹ Noort, *Die Seevölker*, 54-55.

¹² De idee dat de zeevolken een alliantie gevormd hadden kan ontleend worden aan inscripties te Medinet Habu. De zeevolken worden daar echter wel beschreven vanuit een Egyptische optiek. Wellicht maakte de idee dat de verschillende volken een alliantie met elkaar waren aangegaan hun dreiging groter en daarmee de genoemde overwinning van Ramses III nog meer overweldigend. Propaganda of niet, de idee van een alliantie van zeevolken zoals die genoemd wordt te Medinet Habu heeft het beeld dat wij van hen hebben bepaald. Voor een beschrijving van deze teksten zie paragraaf 1.2.1.

te blijven.¹³ Het voert hier te ver om verder in te gaan op de vraag of andere zeevolken in de Bijbel te herkennen zijn.

1.2. Egyptische bronnen

Vooraf van belang voor het onderwerp van deze scriptie zijn twee Egyptische bronnen waarvoor het eerst melding wordt gemaakt van de *prštw* of *Peleset*, een naam die over het algemeen met de Filistijnen wordt geïdentificeerd. Inscripties op de muren van de dodentempel te Luxor, genaamd Medinet Habu en de zogenaamde Papyrus Harris I. Ook op een stele te Deir el Medineh wordt kort melding gemaakt van de overwinning van Ramses III op twee zeevolken, namelijk *Peleset* en de *Teresh*.

De muren van Medinet Habu bevatten niet alleen teksten, maar ook afbeeldingen (reliëfs) die van belang kunnen zijn om meer van de zeevolken in het algemeen en de Filistijnen in het bijzonder te weten te komen. Ook de iconografie, de interpretatie van beelden en afbeeldingen, draagt bij aan verder begrip van de Filistijnen. De reliëfs zijn op zichzelf niet zozeer van belang voor het onderwerp van deze scriptie. Hierna volgt een korte bespreking van de twee genoemde, belangrijkste literaire bronnen, de teksten te Medinet Habu en Papyrus Harris I.

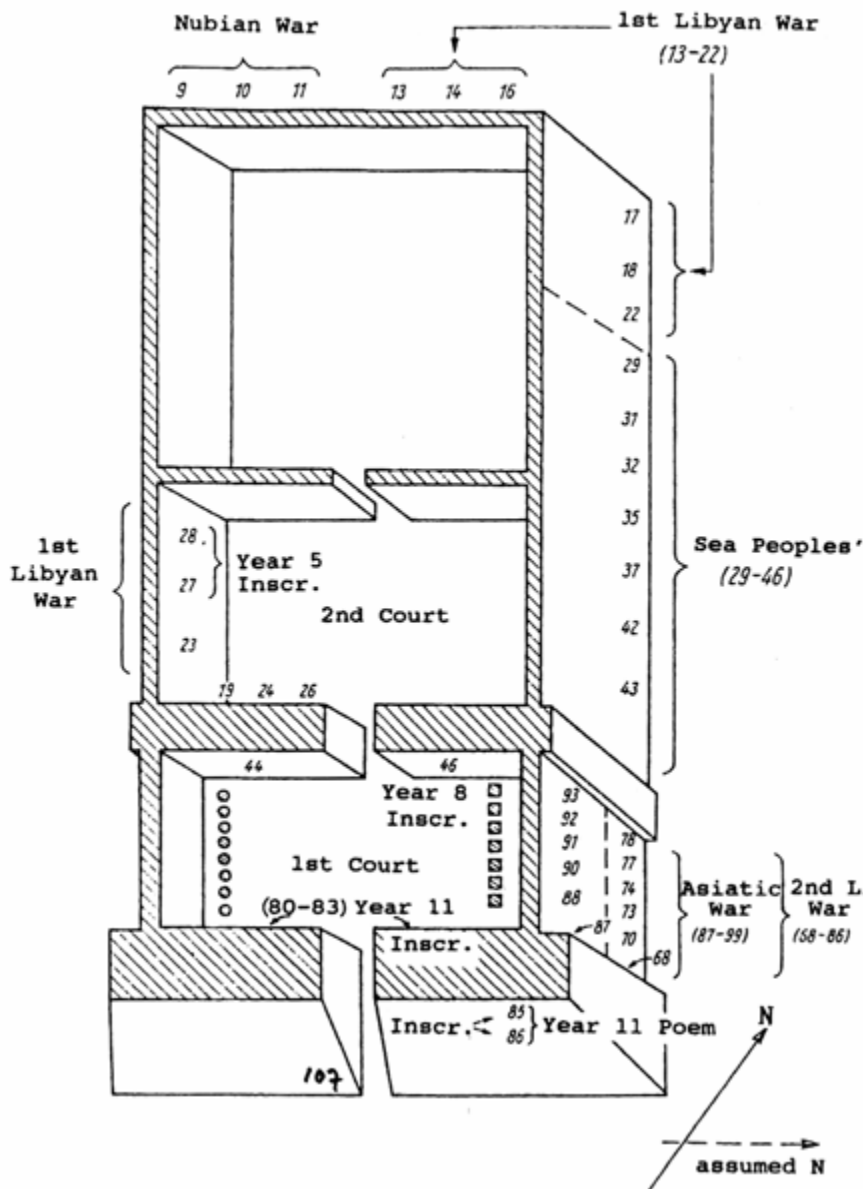
1.2.1. Medinet Habu¹⁴

De teksten en afbeeldingen op de muren van de dodentempel van Medinet Habu geven niet alleen een verslag van de overwinningen van Ramses III op de zeevolken, maar ook van zijn overwinningen op Lybiërs, Aziaten en Nubiërs (de laatste twee overwinningen zijn overigens niet historisch). In teksten worden deze volkeren genoemd, maar zij worden ook afgebeeld in de reliëfs op de tempelmuren. De plaatsing van deze teksten en afbeeldingen is globaal afhankelijk van de herkomst van de respectievelijke volken, al is deze regel niet consequent doorgevoerd. De zeevolken bijvoorbeeld, waaronder ook de Filistijnen, worden genoemd op de noordelijke (eigenlijk noordoostelijke) muur, dit klopt met de door de Egyptenaren vermoede herkomst van de zeevolken. Zij worden echter ook genoemd op een stele aan de zuidkant (zuidwestkant) van het tempelcomplex. De inscripties en de afbeeldingen lijken te willen onderstrepen dat Egypte van alle kanten, uit alle windstreken, bedreigd wordt, maar ook dat de farao en zijn leger de aanstormende vijand wel haast moeiteloos kan bedwingen. Voor een precieze plaatsing van de verschillende volkeren, zie hieronder:

---

¹³ Ontleend aan S. Holst, *Phoenicians, Lebanon's Epic Heritage*, Los Angeles 2005.

¹⁴ Voor het onderstaande zie Woudhuizen: *The Ethnicity*, 50-52.

Figuur 2: De verschillende volken op de tempelmuren van Medinet Habu.¹⁵

Een militair treffen van Ramses III met de zeevolken in zijn 5de regeringsjaar (1179 voor Christus) en zijn overwinning op hen in zijn 8ste regeringsjaar (1175 voor Christus) worden genoemd en afgebeeld op de noordwestelijke muur van de tempel. Verder wordt er, op de zuidelijke stele van het tempelcomplex, nog een militair treffen met zeevolken genoemd in het 12^e jaar van Ramses' III regering (1172 voor Christus). In alle drie gevallen worden ook de Filistijnen genoemd. Hieronder volgt een fragment van de tweede tekst. Deze tekst, die de gebeurtenissen uit het 8ste regeringsjaar van Ramses III beschrijven, is vooral van belang voor deze scriptie. Hij beschrijft immers de overwinning van Ramses III op de zeevolken, waaronder de zeevolken.

¹⁵ Naar: B. Cifola, "The Terminology of Ramses III's Historical Records with a Formal Analyses of the War Scenes," *Orientalia* 60, (1991) 12.

Fragment uit de inscriptie van het 8ste regeringsjaar van Ramses III:

“As for the foreign countries, they made a conspiracy in their isles. Removed and scattered in the fray were the lands at one time. No land could stand before their arms, from Hatti, Kodi, Karkemis, Yereth [= Arzawa], and Yeres [= Alasiya] on, (but they were) cut off at (one time). A camp (was set up) in one place in Amor. They desolated its people, and its land was like that which has never come into being. They were coming, while the flame was prepared before them, forward toward Egypt. Their confederation was the Peleset, Tjeker, Shekelesh, Denye(n), and Weshesh, lands united. They laid their hands upon the lands to the (very) circuit of the earth, their hearts confident and trusting ‘our plans will succeed!’ Now the heart of this god, the Lord of the Gods, was prepared, ready to ensnare them like birds. He made my strength to exist, while my plans succeed. (...) I was the valiant Montu [= war-god], standing fast at their head, so that they might gaze upon the capturing of my two hands; King of Upper and Lower Egypt: Usermare-Meriamon; Son of Re: Ramses III. As for those who reached my frontier, their seed is not, their heart and soul are finished forever and ever. As for those who came forward together on the sea, the full flame was in front of them at the Nile mouths, while a stockade of lances surrounded them on the shore, (so that they were) dragged (ashore), hemmed in, prostrated on the beach, slain, and made into heaps from tail to head. Their ships and their goods were as if fallen into the water.”¹⁶

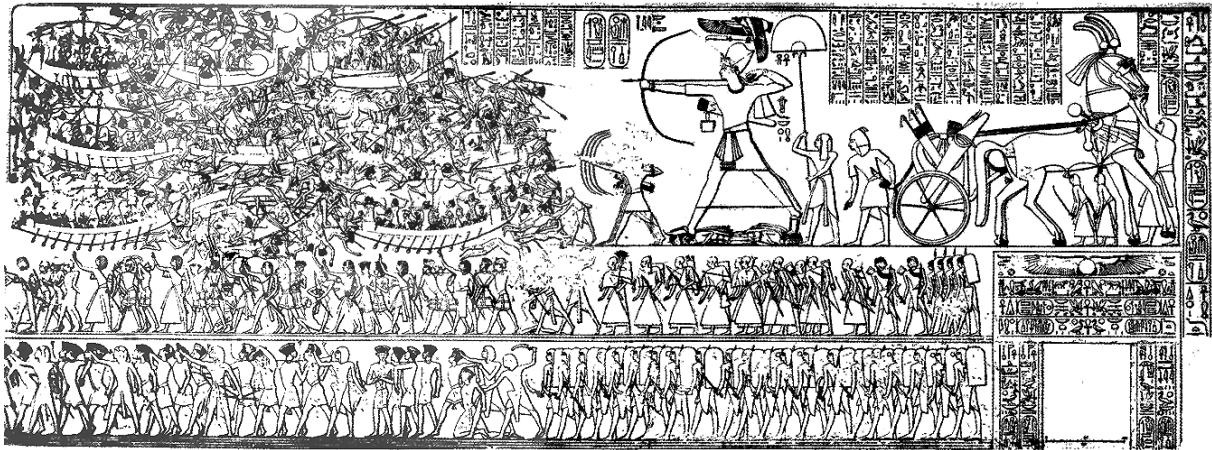
Het belang van deze tekst is dat hier concreet het beeld geschetst wordt van de overwinning van Ramses III op de zeevolken. Daarmee vult de tekst de afbeeldingen op de tempelmuren van Medinet Habu aan. Verschillende zeevolken trekken via een landroute tegen Egypte op, waaronder de Filistijnen (“Peleset”). Via Hatti, Kodi, Karkemis, Yereth en Yeres trekken zij op.¹⁷

De overwinning is compleet: “their seed is not, their heart and soul are finished forever and ever.” Ook is er sprake van een aanval over water, via de Nijlmonding. De actie vindt hier echter, anders dan we op de afbeeldingen kunnen zien, vooral aan land plaats. De zeevolken krijgen niet eens te kans om zich te weren, maar lopen tegen een muur van lansen aan en worden aan wal gesleept en op de grond geworpen. Ook hun schepen worden tot zinken gebracht.

---

¹⁶ F.C. Woudhuizen ontleende zijn vertaling aan W.F. Edgerton en J.A. Wilson, *Historical Records of Ramses III, The Texts in Medinet Habu, Volumes I and II, Translated with explanatory Notes*, Chicago 1936, 53-56.

¹⁷ Het voert hier te ver om in te gaan op de mogelijke locatie van deze plaatsen.

Figuur 3: Afbeelding van de zeeslag, te Medinet Habu.¹⁸

1.2.2. Papyrus Harris I¹⁹

De zogenaamde Papyrus Harris I of Grote Harris Papyrus is de langste bekende papyrus van Egypte, 41 meter lang met zo'n 1500 regels tekst. Hij werd gevonden in een tombe in de buurt van Medinet Habu, aan de overzijde van de Nijl, dicht bij Luxor. Hij werd in 1855 aangekocht door de verzamelaar A.C. Harris. De hiëratische tekst bestaat uit een lijst van aantal tempelgaven en een korte weergave van de regering van Ramses III. De tekst zelf werd opgesteld door Ramses IV, Ramses III zoon en opvolger.²⁰ Papyrus Harris weet omtrent de invallen van de zeevolken het volgende te melden.

Fragment uit de Papyrus Harris I:

“Ich (Ramses III) erweiterte die Grenze Ägyptens und schlug all, die sie von ihren Ländern aus angegriffen hatten, Ich tötete die *dnjn*, die auf ihren Inseln sind, die *tkr* und die *plst* sind zur Asche geworden. Die *šrdn* und die *wšš* des Meeres wurden, als hätten sie nie existiert. Sie wurden gefangengenommen und in Gefangenschaft nach Ägypten gebracht, (zahlreich) wie der Sand am Meeresufer. Ich siedelte sie in Festungen an, bezwungen in meinem Namen. Ihre Militärtrupps waren zahlreich wie Hundertausende. Ich bevooratete sie alle jedes Jahr mit Kleidung und Essen auf Staatskosten aus den Speichern.”²¹

¹⁸ E.D. Oren (ed.), *The Sea Peoples and Their World: a Reassessment*, Philadelphia 2000, 98, figuur 5.6. Let op de koele vastberadenheid van de Ramses III in de strijd, getuige de evenwichtige opbouw van het gedeelte van de afbeelding waar hij afgebeeld wordt en de uitzichtloze, tot de nederlaag verdoemde positie van zijn tegenstanders, getuige de chaotische opbouw van het gedeelte van de afbeelding waar zij afgebeeld zijn. Onderaan de afbeelding worden de gevangenen ordentelijk afgevoerd; de orde is weer hersteld.

¹⁹ Voor het onderstaande zie Noort: *Die Seevölker*, 83.

²⁰ Bron: Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Papyrus_Harris_I.

²¹ E. Noort ontleende zijn vertaling aan W. Erichsen, “Papyrus Harris I,” *ANET*, Brussel 1933, 262.

Niet de vermelde overwinning van de farao op de zeevolken is hier het belangrijkste, maar het bericht over de vestiging van strijders en hun families: “ik vestigde hen in vestingen, gebonden in mijn naam.” Deze tekst zou een bewijs zijn voor het feit dat de Filistijnen zich in Kanaän (al dan niet gedwongen) gevestigd hadden. De Papyrus Harris I noemt weliswaar niet waar zij zich dan hadden gevestigd, maar daar hielp de archeologie. Het begin van de materiële cultuur van de Filistijnen, vooral zichtbaar in het aardewerk, kon met deze politiek van het vestigen van overwonnen volken verbinden.

1.3. “Filistijns” aardewerk²²

Al in 1911 heeft Macalister gewezen op het belang van het (bichrome) aardewerk voor de Filistijnse cultuur.²³ Hij zag het als een locale imitatie van laat-Myceens geïmporteerd aardewerk. In hetzelfde jaar betitelde MacKenzie bij zijn opgravingen in Bet Šemeš het daar gevonden aardewerk als Filistijns en verbond het met het aardewerk van het Egeïsche gebied. Vanaf dat moment werd het Minoisch-Myceense oorsprong van het aardewerk gezien als een indicatie van de oorsprong van de eigenaren, en werd dit aardewerk absoluut verbonden met een bepaalde benoembare etnische groep, namelijk de Filistijnen.²⁴ Aangezien men stelde dat de Filistijnen de enige dragers van dit aardewerk waren, concludeerde men dat overal waar het gevonden werd de Filistijnen zich hadden gevestigd.

Het handboek van Amiran bespreekt vorm en decoratie van Filistijnse aardewerk.²⁵ Filistijns aardewerk wordt gewoonlijk onderverdeeld in keramiek dat met maar één kleur beschilderd is (monochroom aardewerk), meestal rood of bruin, en dat met twee kleuren beschilderd is, rood en zwart (bichroom aardewerk). Amiran maakt echter geen onderscheid tussen mono- en bichroom aardewerk. Bij de indeling in groepen van het gevonden keramiek is voor haar niet van belang of er één dan wel twee kleuren gebruikt zijn. De karakteristieke eigenschappen van de beschildering ervan is alleen van belang, de figuren en de plaats daarvan op het aardewerk. Die is meestal op het bovenste, derde deel van het vaatwerk, in de vorm van een fries en metopen-achtig onderverdeeld, een horizontale strook met versieringen.

Aangaande de vorm van het keramiek ziet Amiran Myceense en Kanaänitische invloeden. Bij nader inzien blijken de Myceense vormen echter veel te lijken op voorbeelden uit de Late Bronstijd (1600-1220 voor Christus), uit Kanaän zelf. Wat dan alleen nog kan specifiek Filistijns genoemd kan

---

²² Voor het onderstaande zie Noort, *die Seevölker*, 113-128.

²³ R.A.S. Macalister, *The Philistines. Their History and Civilization. The Schweich Lectures of the British Academy*, Londen 1913.

²⁴ D. Mackenzie, “Excavations at Ain Shems,” *PEFA I* (1911) 41-94; II (1912) 9-11; 33-37.

²⁵ R. Amiran, *Ancient Pottery of the Holy Land. From Its Beginnings in the Neolithic Period to the End of the Iron Age*, Jerusalem 1969.

worden aan het aardewerk is de decoratie. Vanwege de vermoedde herkomst van de Filistijnen wordt die door Amiran meteen met het Egeïsche gebied verbonden.

Het standaardwerk voor de beschrijving van Filistijnse aardewerk is de publicatie van Trude Dothan.²⁶ Dothan verbindt alleen het bichrome aardewerk met de vestiging van de Filistijnen in Kanaän. Voor haar is het bichrome keramiek het eigenlijke Filistijnse aardewerk, ook wel genoemd het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk. Daarin onderscheidt zij vijf groepen: de eerste groep verraadt Myceense, de tweede Cypriotisch, de derde Egyptische, en de vierde Kanaänitisch invloeden. De laatste is groep volgens haar een late ontwikkeling die in de Filistea zelf heeft plaatsgevonden.

Het wordt niet betwijfeld dat het bichrome aardewerk van het zogenaamde Myc IIIC 1b aardewerk is afgeleid. Laatstgenoemd aardewerk is niet Myceens van oorsprong, maar wordt vooral op Cyprus gevonden. Het werd aanvankelijk alleen geïmporteerd naar Kanaän, later werd het lokaal gefabriceerd.²⁷

Myc IIIC 1b wordt opgevolgd door het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk. Volgens T. Dothan is de monochrome decoratie kenmerkend voor het Myceense aardewerk, terwijl het vaatwerk dat daarop volgt, dat volgens haar het eigenlijke Filistijnse aardewerk is, bichroom beschilderd is, rood en zwart met een witte achtergrond. Myc IIIC 1b is verder beter van kwaliteit, het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk werd in grotere hoeveelheden gefabriceerd en is van mindere kwaliteit. Het is echter wel rijker gedecoreerd dan zijn voorganger.

Volgens Dothan zijn de twee soorten aardewerk, Myc IIIC 1b en het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk, oftewel bichroom aardewerk, een indicatie voor twee golven van immigranten met een gezamenlijke culturele achtergrond. Naast de verschillen zijn er namelijk ook genoeg overeenkomsten tussen de twee soorten te onderscheiden. De eerste golf zou vóór de Ramses III te dateren zijn, mogelijk ten tijde van Tausret (1191-1190 voor Christus) de tweede vlak na zijn overwinning op de zeevolken in het achtste regeringsjaar van Ramses III (1175 voor Christus). Sinds Merneptah (1213-1203 voor Christus) zijn de zeevolken immers al bekend en worden genoemd in de Egyptische literaire bronnen. Dothan gaat ervan uit, naar de verschillen in het aardewerk, dat het hier om twee verschillende groepen immigranten gaat, maar tegelijkertijd veronderstelt ze dat deze twee groepen deel uitmaken van een grotere groep van “zeevolken” zoals die op de Karnak-inscriptie uit de tijd van Merneptah genoemd worden. Alleen bij de tweede groep zou het gaan om Filistijnen, omdat die drager van het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk waren en ten tijde van Ramses III

---

²⁶ T. Dothan, *The Philistines and Their Material Culture*, Jerusalem 1982.

²⁷ De locale herkomst van het Myc IIIC 1b aardewerk werd bevestigd door neutronen activeringanalyse, dit is een manier om de precieze samenstelling van materiaal te achterhalen. Hieruit bleek dat dit aardewerk inderdaad van de lokale klei gemaakt en niet geïmporteerd was. Zie: F. Asaro, I. Perlman en M. Dothan, "An Introductory Study of Mycenaean IIIC Ware from Tell Ashdod", *Archaeometry* 13 (1971) 169-175.

Kanaän binnenkwamen. Bij de historische reconstructie van de oorsprong en datering van de twee soorten aardewerk zijn hier dus uiteindelijk niet archeologische, maar literaire bronnen doorslaggevend, namelijk de Egyptische bronnen.

Figuur 4: Voorbeeld van Myc III C 1b aardewerk, schotel uit Zinda (Cyprus).²⁸

Amihai Mazar is van mening dat het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk tijd nodig heeft gehad om zich te ontwikkelen en om de verschillende stijlelementen, die erin te herkennen zijn, tot een nieuwe stijl te combineren.²⁹ Daarom is hij het niet eens met de hypothese van Dothan over een onbekende groep uit de tijd van vóór Ramses III. Myc III C 1b associeert hij met de eerste golf Filistijnen die direct na het achtste regeringsjaar van Ramses III in het land kwamen. Het “zogenaamde” Filistijnse, bichrome aardewerk is daar dan een verdere ontwikkeling van, een ontwikkeling die veertig of vijftig jaar heeft geduurd. Het Filistijnse, bichrome aardewerk is niet zomaar opgedoken, maar is resultaat van een verdere ontwikkeling van het monochrome aardewerk. Mazar verbindt dit monochrome aardewerk met de eerste vestiging van de Filistijnen na de overwinning van Ramses III op de zeevolken (1175 voor Christus), terwijl Dothan het bichrome aardewerk met die eerste vestiging associeerde. Beide maken echter Medinet Habu met het achtste regeringsjaar van Ramses III tot hun belangrijkste argument en maken zo gebruik van niet-archeologisch materiaal in hun beoordeling en datering van archeologisch materiaal.

J.F. Brug stelt vraagtekens bij de studie van Dothan.³⁰ Aangaande het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk heeft hij, ten eerste, twijfels over de Myceense invloed op een deel van het aardewerk, de zogenaamde Groep I. Volgens Brug is de Myceense herkomst van de helft van de types in Groep I onzeker. Voor zover zij al aanwijsbaar is, zijn de meeste parallellen vooral op Cyprus

²⁸ Noort, *Die Seevölker*, 122, figuur 36.

²⁹ A. Mazar, “The Emergence of the Philistine Culture,” *IEJ* 35 (1985) 95-107.

³⁰ J.F. Brug, *A Literary and Archeological Study of the Philistines* (BAR International Series 265), Oxford 1985.

te vinden. Bovendien zijn van verschillende types al lokaal gefabriceerde imitaties van Myceens aardewerk in het Kanaän van de Late Bronstijd (1600-1200 voor Christus) voorhanden.

De tweede vraagstelling van Brug heeft te maken met een kwantitatieve analyse aan het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk. Hij heeft daarbij, van 55 locaties, gekeken naar het percentage “zogenaamd” Filistijns aardewerk als onderdeel van de totale hoeveelheid aardewerk in een bepaalde stratum. In Asdod, Tell Miqne/Ekron en Tell Qasile werden waarden gevonden tot 20%, andere vindplaatsen bleven daaronder. Behalve op de drie genoemde vindplaatsen bedraagt het aandeel van het “niet-Filistijnse” aardewerk dus meer dan 80%. Dit maakt het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk tot een uitzonderlijke verschijning. Hoe opvallend het ook is, het behoorde zeker niet tot het meest gefabriceerde aardewerk. Verder is in het overige aardewerk een duidelijke stilistische continuïteit met de Bronstijd te herkennen. Er is niet echt sprake geweest van een breuk, uiteenvallende politieke systemen en brandlagen hebben de kustvlakte niet genoeg verstoord om een natuurlijke ontwikkeling in de weg te staan. Het “nieuwe begin” dat deze streek in de IJzertijd meemaakte is lange tijd overschat, onder invloed van de literaire bronnen uit deze tijd die spreken van gewelddadige invallen van de zeevolken.

Raban verbindt het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk met de traditionele Kanaänitische traditie van de steden in het noorden in de vroege 12e eeuw voor Christus.³¹ Kort gezegd lijkt het bij de dragers van dit aardewerk eerder om immigranten dan om veroveraars te gaan. Het nieuwe aardewerk is opvallend doordat het in een grote getale aangetroffen wordt in goed te definiëren strata, maar tegelijkertijd zijn er opvallend verbanden te leggen met het aardewerk uit de Late Bronstijd en zijn er Egyptische en Kanaänitische invloeden in te herkennen. Uiteindelijk kunnen we maar twee dingen over de makers en dragers van deze keramiegroep zeggen.

- Het (bichrome) aardewerk verschijnt ongeveer in dezelfde tijd als de Filistijnen genoemd worden, maar is niet het leeuwendeel van “hun” materiële cultuur.³² Zelfs als het directe verband er wel is, dan zijn er nog te weinig vondsten daarvan bekend om te zeggen dat waar het aardewerk gevonden wordt ook Filistijnen waren. Deze conclusie komt echter nog veelvuldig in historische studies voor.

- De Myceense invloed op het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk, naar vorm en decoratie, kan niet verder dan naar Cyprus worden teruggevoerd. Andere invloeden komen uit Egypte of uit Kanaän zelf.

Als we de chronologie van A. Mazar volgen, kan het bichrome aardewerk, het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk, geen indicatie zijn voor een vestiging van de Filistijnen in 1175 voor Christus. Als bichroom aardewerk 40 of 50 jaar nodig gehad heeft om zich te ontwikkelen uit het monochrome

---

³¹ A. Raban, “The Philistines in the Western Jezreel Valley,” *BASOR* 284 (1991) 17-27.

³² Indien we de chronologie van T. Dothan volgen. Zie paragraaf 2.3.

Myc IIIC 1b, dan is er ook geen directe verbinding meer mogelijk met de gebeurtenissen die in de Medinet Habu inscripties zijn beschreven. De Filistijnen hebben hun bichrome aardewerk ook niet “meegebracht,” als dat langere periode nodig heeft gehad om zich te ontwikkelen.

Aan het begin van de IJzertijd I (1200-1000 voor Christus) kwam de handel in de Levant en Egypte vrijwel stil te liggen. Om het aardewerk dat met de import het land binnen kwam te vervangen, begon men lokaal imitaties daarvan te vervaardigen, lokaal gefabriceerd Myc IIIC 1b. Op het moment dat de vraag naar luxe producten weer begin toe te nemen verschijnt het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk, sterk beïnvloed door Myc IIIC 1b. In dit bichrome aardewerk zijn veel invloeden te zien, zowel Myceens-Cypriotische, als Egyptische, als Kanaänitische invloeden, de laatste met een sterk verband met een bichrome traditie uit de Late Bronstijd (1600-1200 voor Christus). Van de producenten van dit aardewerk kan gezegd worden, dat ze het opnieuw opleven van de cultuur van de kustvlakte hebben bevorderd, door de productie van een aardewerk waarin veel invloeden herkenbaar zijn, waaronder Myceense invloeden.

Het verschijnen van een nieuw soort aardewerk, met ondermeer Myceens-Cypriotische invloeden, hoeft op zichzelf geen indicatie te zijn voor migratie van een nieuwe, naar etniciteit te benoemen bevolkingsgroep naar Kanaän. H. Weippert spreekt bijvoorbeeld over families van pottenbakkers die zich, na de stilvallen van de handel tussen Cyprus en Kanaän, vestigden in Kanaän en de ontwikkeling van het bichrome aardewerk daar in gang zetten. Het “eigenlijke” van het aardewerk, namelijk de (Myceense) versieringen en vormen, verdween langzamerhand onder invloed van de lokale cultuur.³³

H. Weippert heeft, vanwege de aanwijsbare sterke Myceense invloeden, voorgesteld om de term Filistijns aardewerk helemaal te laten vallen en te spreken van Palestijns Submyceens aardewerk, dat wil zeggen, lokaal gefabriceerd aardewerk met duidelijk aanwijsbare Myceense invloeden.³⁴

De sterke binding van het aardewerk aan een bepaalde etnische groep, namelijk de Filistijnen, is lastig vast te houden. Het monochrome aardewerk is een lokale imitatie van geïmporteerde voorbeelden, maar dat zegt nog niets over een mogelijke immigratie van een nieuwe bevolkingsgroep. Het bichrome aardewerk is beïnvloed door ondermeer de Myceens-Cypriotische traditie, maar dat hoeft nog niet op immigratie van een bevolkingsgroep uit het Egeïsche gebied te duiden. Bovendien is dit aardewerk ook zeer sterk beïnvloed door de Kanaänitische en Egyptische cultuur. Wij blijven hier echter spreken, omwille de discussie, spreken van (“zogenaamd”) Filistijns aardewerk.

---

³³ H. Weippert, *Palästina in vorhellenistischer Zeit* (HdA II/I), München 1988, 380

³⁴ Weippert, *Palästina*, 382.

1.4. Conclusies

In dit hoofdstuk hebben we kort de bronnen besproken die voor het eerst melding maken van een bevolkingsgroep die met “de Filistijnen” wordt aangeduid. Deze bronnen zijn Egyptisch. Uit de teksten op de muren van Medinet Habu en uit Papyrus Harris I kan afgeleid worden dat deze groep deel uitmaakte van een veel grotere groep van volken, die over het algemeen in de literatuur met “zeevolken” wordt aangeduid.³⁵ Het “ ik vestigde hen in mijn vestingen, gebonden in mijn naam,” uit Papyrus Harris I, roept het beeld op van Ramses III die de onderhorig gemaakte zeevolken als huurlingen opneemt in zijn krijgsmacht. Het is geheel niet zeker of met de vestingen die in Papyrus Harris I genoemd worden, de Egyptische vestingen in Kanaän bedoeld worden

Ergens in de 12de eeuw voor Christus verschijnt een “nieuw” soort aardewerk in grote getale, vooral in de steden in de zuidelijke kustvlakte. Dit aardewerk werd al snel met de vestiging van de Filistijnen verbonden. Op de eerste plaats, omdat het aardewerk vooral gevonden werd in wat we, vanuit de Bijbel, als kernland van de Filistijnen kennen, de Filistea. Bovendien herkende men deze bevolkingsgroep in de inscripties van Medinet Habu. Met de woorden uit Papyrus Harris I in het achterhoofd werd dit aardewerk als snel als “Filistijns” betiteld. Er is echter weinig concreet te zeggen over de producenten ervan. Van de Filistijnen zijn in strata waar “hun” aardewerk gevonden werd ook geen afbeeldingen of teksten bekend die het toeschrijven van het aardewerk aan “de Filistijnen” mogelijk maken.

Omwille van de discussie willen we in het volgende toch blijven spreken van “Filistijns aardewerk,” al is een directe verbinding van dit aardewerk met een bepaalde bevolkingsgroep die we kennen vanuit de teksten van Medinet Habu en de Papyrus Harris I, maar ook uit de Bijbel, moeilijk aan te tonen.

Naast de Egyptische teksten spreken ook Ugaritische en Cypro-Minoïsche teksten over invallen van de zeevolken. Daaruit is wel iets af te leiden met betrekking tot de plaatsen waar de verschillende zeevolken zich vestigden, maar het is lastig om verschillende groepen te onderscheiden in het archeologische bewijsmateriaal: welke groep heeft zich waar gevestigd? Een discussie over de materiële cultuur en de etniciteit van de verschillende zeevolken voert hier echter te ver.³⁶

---

³⁵ Vanuit Egyptisch perspectief zijn deze volken indringers, maar uit de afbeeldingen te Medinet Habu is af te leiden dat de zeevolken ook huurlingen leverden aan de Egyptenaren. Verschillende van de afgebeelde groepen, die naar klederdracht als etnische eenheid te herkennen zijn, worden zowel weergegeven in de gelederen van de Egyptenaren als weergegeven als hun tegenstanders. Waarschijnlijk hadden de verschillende zeevolken al langer contact met de Egyptenaren, hetgeen bevestigd zou kunnen worden uit de vermelding van verschillende zeevolken in de Karnak-inscriptie ten tijde van Merneptah (1213-1203 voor Christus). Zie voor een studie naar de iconografie van Medinet Habu” Noort, *Die Seevölker*, 56-83.

³⁶ Ik verwijs voor deze discussie nogmaals naar het uitstekende proefschrift van F.C. Woudhuizen.

HOOFDSTUK 2

DE DATUM VAN DE VESTIGING VAN DE FILISTIJNEN IN KANAËN

Israel Finkelstein is een Israëliische archeoloog en academicus. Op het ogenblik is hij Jacob M. Alkowitz professor voor de archeologie van Israël in de Brons- en IJzertijd aan de Universiteit van Tel Aviv. Ook is hij van één van de coördinatoren van de opgravingen te Megiddo in Noord-Israël. Hiervoor gaf hij leiding aan het Sonia en Marco Nadler Instituut voor Archeologie aan de Universiteit van Tel Aviv van 1996 tot 2002.

Finkelstein is een autoriteit op het gebied van de archeologie van het Midden-Oosten, gespecialiseerd in de vroege geschiedenis van Israël. Door zijn kritiek op een generatie wetenschappers die de resultaten van hun opgravingen zagen als bevestiging van de bijbelse verhalen over de verovering van het Kanaän, kreeg hij de reputatie controversieel te zijn. Vooral zijn beschrijving van het Jeruzalem van de tiende eeuw voor Christus als slechts een dorp of hoofdplaats van een stam is het onderwerp van nogal wat discussie geweest. De tiende eeuw voor Christus wordt over het algemeen gezien als het tijdperk van de Bijbelse koningen David en Salomo. Hij verwerpt de mening van de zogenaamde ultra-minimalisten dat het Oude Testament in de Perzische of Hellenistische periode tot stand gekomen is, dat wil zeggen na de terugkeer van het volk uit de Babylonische ballingschap.³⁷ Toch is hij wel van mening dat veel ervan vrij laat geschreven is, namelijk vanaf de zevende tot vijfde eeuw voor Christus. Alhoewel hij de letterlijke interpretatie van de Bijbel verwerpt, gelooft hij toch dat nieuwe archeologische ontdekkingen niets af hoeven te doen aan gevoel voor traditie en identiteit.³⁸

2.1. Het paradigma van de vestiging van de Filistijnen

In 1995 schreef Finkelstein een artikel over de datum van de vestiging van de Filistijnen in Kanaän in de IJzertijd I (1200-1000 voor Christus).³⁹ De door Finkelstein voorgestelde datum maakt deel uit van zijn theorie van de zogenaamde "Low Chronology voor de IJzertijd, een latere datering, dan tot dan

---

³⁷ De minimalisme is de populaire naam voor de zogenaamde Kopenhagen School. Dit is een groep van bijbelse wetenschappers. Deze stelt dat de bijbelse vertelling slechts als verhaal gezien moet worden en niet als historiografische literatuur. De "minimalistische" methode gebruikt alleen archeologie om de geschiedenis, vooral van Israël, te reconstrueren. Vooraanstaande wetenschappers van deze school zijn onder andere P. R. Davis, T. L. Thompson en N.P. Lemche.

³⁸ De biografische gegevens zijn ontleend aan Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Israel_Finkelstein.

³⁹ I. Finkelstein, "The Date of the Settlement of the Philistines in Canaan," *Tel Aviv* 22 (1995) 213-239.

toe gebruikelijk, voor strata uit de IJzertijd I en (als gevolg daarvan) voor strata uit IJzertijd II. Dit artikel werd de aanleiding voor een discussie die nog tot op de dag van vandaag gevoerd wordt. Daarbij is niet zozeer de datum van de vestiging van de Filistijnen aanleiding tot controverse, als wel de implicaties daarvan voor het onderzoek naar het zogenaamde verenigd koninkrijk van David en Salomo, dat over het algemeen gedateerd wordt in het begin van de IJzertijd II. Deze discussie valt op zichzelf buiten het bereik van deze scriptie. Zij behandelt namelijk alleen de datering van de vestiging van de Filistijnen in Kanaän. Toch komen de consequenties van de “Low Chronology” voor de datering van IJzertijd II strata in het volgende hoofdstuk kort aan de orde.⁴⁰

Finkelstein heeft ook na 1995 wel geschreven over de nieuwe datering voor de vestiging van de Filistijnen, maar in “The Date of the Settlement of the Philistines in Canaan” heeft hij het essentiële van zijn theorie verwoord.⁴¹ Wij zullen dit artikel hieronder bespreken.

Tot Israel Finkelstein zijn theorie publiceerde was over het algemeen het zogenaamde “Philistine Settlement Paradigm” van W.F. Albright⁴² en A. Alt⁴³ gangbaar en ook nu wordt deze theorie door veel wetenschappers verdedigd. Deze theorie wordt ook wel het “Albright-Alt Paradigma” genoemd. Deze theorie voorziet in een veel vroegere datum voor de vestiging van de Filistijnen dan Finkelstein. Volgens de theorie hield in de eerste jaren van de 20ste dynastie (circa 1185-1070 voor Christus) Egypte nog steeds gebieden in Zuid-Kanaän bezet. Volken die binnenvielen, waaronder de Filistijnen, werden verslagen door Ramses III in het achtste jaar van zijn regering (1175 voor Christus) en werden in Egyptische vestingen in Zuid-Kanaän gevestigd. Deze Filistijnen waren vazallen van Egypte. Na een korte tijd wiepen de Filistijnen hun juk af en namen de Egyptische gebieden over. Het “Philistine Settlement Paradigm” is gegrondvest op vier pijlers:

1) Het voorkomen van de Peleset, die over het algemeen geïdentificeerd worden met de Filistijnen uit de Bijbel. Deze komen voor onder de Zeevolken die genoemd worden in de inscripties op de tempelmuren van Medinet Habu. Een andere belangrijke bron voor het “Philistine Settlement Paradigm” is de Papyrus Harris I. Deze papyrus bevat onder meer een korte samenvatting van de hele regeerperiode van Ramses III. Daarin wordt genoemd dat Ramses III de vijanden die hij verslagen had vestigde in zijn vestingen.

2) Twee latere Egyptische bronnen, de Wen Amon-vertelling en het Onomasticon van Amenope uit respectievelijk circa 1075 en 1100 voor Christus. Beide bronnen spreken ook over andere zeevolken, alleen de laatste spreekt ook over de Filistijnen.

---

⁴⁰ Zie paragraaf 3.1.2. en 3.1.3.

⁴¹ Voor een uitgebreide bibliografie: zie de literatuurlijst.

⁴² W.F. Albright, “Syria, the Philistines and Phoenicia,” *CAH II/2*, Cambridge 1975, 507-534.

⁴³ A.Alt, “Ägyptische Tempel in Palästina und die Landnahme der Philister,” *ZDPV 67* (1944) 1-20.

3) De Pentapolis, de vijf belangrijke steden van de Filistijnen in de zuidelijke kustvlakte in de pre-monarchische periode, die in de Bijbel genoemd wordt. Dit zijn Ashkelon, Ashdod, Gaza, Ekron en Gath.

4) Het verschijnen van een kenmerkend, op Egeïsche voorbeelden gelijkend, aardewerk in Filistia in IJzertijd I, direct na vernietiging van late Bronstijd centra. Het aardewerk wordt geassocieerd met de komst van de Filistijnen. Aangaande twee sites werd er een verband gelegd tussen de literaire bronnen en archeologische vondsten. Te Tel el Far'ah werd een huis als Egyptisch geïdentificeerd, Filistijns aardewerk werd in de buurt gevonden. Te Megiddo werd Filistijns aardewerk gevonden in Stratum VIIA, dat gedateerd werd in de tijd van Ramses III.

Volgens Finkelstein heeft geen van deze vier pijlers goede papieren. De eerste noemt hij vaag, de tweede laat, de derde veel te laat en de laatste mager, het gaat hier immers om maar twee sites. Het "Philistine Settlement Paradigm" wordt echter nog steeds door velen als historische waarheid gezien.⁴⁴ Vooral de eerste chronologische pijler, dat de Filistijnen zich vestigden in zuidelijk Kanaän het in achtste jaar van Ramses' III regeerperiode, wordt als een gegeven beschouwd. Zo zeer zelfs dat toen nieuwe vondsten opdoken die het paradigma aan het wankelen zouden kunnen brengen, deze vondsten toch vaak in licht van het paradigma, van een niet aangevochten hypothese, geïnterpreteerd werden. Finkelstein gaat echter voort om archeologische vondsten op hun eigen merites te beoordelen. Het gaat hierbij om twee zaken, te weten het einde van de heerschappij van Egypte in Zuid-Kanaän en de datum van de vestiging van de Filistijnen. Deze twee zaken hebben met elkaar te maken.

2.2. Het einde van de Egyptische heerschappij in Kanaän

Aangaande het einde van de heerschappij van Egypte in Kanaän zijn er twee scholen. De eerste bekijkt de gebeurtenissen vanuit een Egyptische perspectief en stelt dat Egypte al snel na Ramses' III overwinning veel van het grondgebied in Kanaän verloor. Deze theorie is gebaseerd op de volgende vier argumenten:

- er worden geen Kanaänitische toponiemen genoemd in de teksten uit de tijd van Ramses III en zijn opvolgers,
- er zijn weinig vondsten uit de tijd van na Ramses III bekend in de belangrijkste Kanaänitische steden,

---

⁴⁴ "The Philistine Settlement Paradigm" speelt vooral een rol in de bewijsvoering van de aanhangers van de "High Chronology" (vroege chronologie) vertegenwoordigd door onder meer M. en T. Dothan en de "Middle Chronology" (midden-chronologie) van onder andere A. Mazar. Beide chronologieën komen later nog aan de orde.

- de meeste Egyptische landgoederen die genoemd worden in de zogenaamde “Papyrus Harris I” bevinden zich in Egypte,
- de meeste woningen in Zuid-Kanaän uit die tijd zijn afgeleid van het type van het zogenaamde Syrische “Mittelraumhaus” en niet zozeer van Egyptische prototypen.⁴⁵

De tweede school bekijkt de terugtrekking van Egypte puur vanuit een archeologisch perspectief en stelt dat de Egyptische heerschappij sterk genoeg was om de eerste schok van de aankomst van zeevolken te boven te komen, zeker tot het 22ste jaar van Ramses III, en mogelijk zelf tot in de tijd van Ramses IV , V, VI. De hiëratische inscripties uit Lachish, Tel Sera’ en Tel Haror, de tempel met Egyptische invloeden en cartouche van Ramses III uit Lachish geven aan dat het bestuur tenminste tot het jaar 22 van Ramses III functioneerde. Vondsten uit Deir el-Balah uit de tijd van Ramses IV en V, van Ramses IV uit Delhamiya en Ramses VI uit Megiddo duiden op voortgaande Egyptische invloed. Samengevat kan gezegd worden dat aan het de hand van het archeologische bewijsmateriaal duidelijk is, dat in de eerste helft van de twaalfde eeuw de directe Egyptische overheersing slook tot de zuidelijke kustvlakte en de Shephelah, wellicht tot aan de zogenaamde Ashkelon-Lachish lijn. In dit kleinere gebied overleefde het Egyptische bestuur tot aan de tijd van Ramses VI, oftewel tot ongeveer 1130 voor Christus.

2.3. De datum van de vestiging van de Filistijnen

Aangaande de datum van de vestiging van de Filistijnen zijn drie theorieën gangbaar. De eerste is de zogenaamde “High Chronology” (vroeg chronologie) met als belangrijke vertegenwoordigers Trude en Moshe Dothan. Trude Dothan poneerde deze chronologie in haar studie aangaande de Filistijnen en hun materiële cultuur.⁴⁶ De tweede is de zogenaamde “Middle Chronology” (middenchronologie) met als belangrijke vertegenwoordiger Amihai Mazar. Deze chronologie werd ontwikkeld als een aanpassing op de “High Chronology”.⁴⁷

De eerste, de vroeg chronologie, stelt dat het bichrome aardewerk (aardewerk beschilderd met twee kleuren: zwart en rood) een indicatie is voor de vestiging van de Filistijnen in Kanaän, in het achtste jaar van Ramses’ III regeringsperiode. Het bichrome aardewerk werd gezien als het eigenlijke Filistijnse aardewerk. Toen monochroom aardewerk (aardewerk beschilderd met slechts één kleur, meestal rood of bruin) ontdekt werd, stelden de Dothans dat dit eenvoudigere aardewerk een indicatie was voor een veel vroegere immigratiegolf van zeevolken. Deze “High Chronology” voorziet

---

⁴⁵ Voor een beschrijving van het Syrische “Mittelraumhaus” of “viervertrekken huis” zie C.H.J. de Geus, *De Israelitische Stad* (Palastina Antiqua 3), Kampen 1984, 63-69.

⁴⁶ T. Dothan, *The Philistines and their Material Culture*, Jerusalem 1982.

⁴⁷ A. Mazar, “The Emergence of the Philistine Material Culture,” *IEJ* 35 (1985) 95-107.

in een vroege datering van monochroom en bichroom aardewerk en de eerste vestiging van zeevolken in Kanaän.⁴⁸

De middenchronologie, een aanpassing van de vroege chronologie, stelt dat juist het monochrome aardewerk indicatief is voor de eerste vestiging van de Filistijnen in Kanaän in de tijd van Ramses III. Het bichrome aardewerk zou later, ongeveer in het midden van de twaalfde eeuw voor Christus, zijn ontwikkeld onder invloed van Kanaänitische en Egyptische tradities. Deze “Middle Chronology” voorziet in een latere datering van monochroom en bichroom aardewerk en de eerste vestiging van Filistijnen in Kanaän.

De derde theorie, de zogenaamde “Low Chronology” (late chronologie) wordt voor het eerst geponeerd door David Ussishkin in 1985, maar door hem verder niet uitgewerkt.⁴⁹ Uit de afwezigheid van Filistijns aardewerk, in Stratum VI te Lachish, een laag die uit de tijd van Ramses III stamt, concludeerde hij de dat verschijning van dit aardewerk in het laatste derde deel van de twaalfde eeuw moet hebben plaatsgevonden en mogelijk zelfs later. De Filistijnen maakten hier dus zeker niet eerder hun opwachting dan na het einde van de heerschappij van Ramses III en dus niet al in het achtste jaar van zijn regering. Israel Finkelstein werkt de theorie van Ussishkin uit. De “Low Chronology” voorziet in een nog latere datering van de vestiging van de Filistijnen en het verschijnen van monochroom en bichroom aardewerk.

2.4. Monochroom aardewerk als indicator voor de vestiging van Filistijnen

Israël Finkelstein onderschrijft de idee dat het verschijnen van het monochrome aardewerk alles te maken met de vestiging van de Filistijnen in Kanaän.⁵⁰ Zowel de verdedigers van de “High Chronology” als van de “Middle Chronology” kunnen niet hard kunnen maken dat de Filistijnen zich direct na de overwinning van Ramses III in Zuid-Kanaän vestigden, omdat in belangrijke strata die vonden uit de tijd van Ramses III opleverden, zoals Stratum VI te Lachish en Stratum IX te Tel Sera’, geen monochroom aardewerk aangetroffen is. Om dit probleem te verklaren beweerden zowel de aanhangers van de High als de Middle Chronology dat het monochrome aardewerk een duidelijk etnisch fenomeen (“ethnic marker”) van de Pentapolis moet zijn geweest en dat plaatsen als Lachish

---

⁴⁸ De eerste golf zou zich rond de tijd van Tausret (1191-1190 voor Christus) hebben voorgedaan. Er zijn immers al verschillende zeevolken bekend uit de Karnak-inscriptie. Zie paragraaf 1.1.

⁴⁹ D. Ussishkin, “Levels VII and VI at Tel Lachish and the End of the Late Bronze Age in Canaan,” in: J.N. Tubb (ed.), *Palestine in the Bronze and Iron Ages, Papers in Honour of Olga Tufnell*, Londen 1985, 213-228.

⁵⁰ Finkelstein noemt de Filistijnen als de producenten van het monochrome en bichrome aardewerk. Zie: I. Finkelstein, “State Formation in Israel and Judah, A Contrast in Context, A Contrast in Trajectory,” *NEA* 62 (1999) 37: “The ceramics are now unanimously accepted as indicators of the first Philistine settlement in southern Canaan.”

dat aardewerk niet opleverden, omdat daar zich Egyptenaren en Kanaänieten vestigden, onafhankelijk van de Filistijnse gemeenschap. Volgens deze zienswijze verspreidde het Filistijnse aardewerk zich niet naar nabijgelegen sites.⁵¹

Als het waar is dat Ramses III de Filistijnen in zijn vestigingen in Kanaän heeft gevestigd, dan is het echter raar dat plaatsen als Lachish en Tel Sera' geen monochroom aardewerk hebben opgeleverd, omdat dit bij uitstek Egyptische vestingen waren. Aan de andere kant is Egyptisch aardewerk, dat in strata uit de late Bronstijd overal te vinden was, niet aanwezig in lagen waarin monochroom aardewerk te vinden is, zoals in Ashdos en Tel Migne/Ekron.

Het monochrome aardewerk, en grote hoeveelheden daarvan, is een duidelijk indicator voor de aanwezigheid van de Filistijnen.⁵² Het is niet goed te verdedigen dat in al de tientallen jaren dat Egyptenaren en Filistijnen bij elkaar in de buurt woonden er niets van dit materiaal, op wat voor manier dan ook, is uitgewisseld. Dit aardewerk is metterdaad ook buiten de grote Filistijnse centra gevonden, alleen niet in de Egyptische vestingsteden.

Drie andere sites die een indicatie voor de datering van het verschijnen van monochroom aardewerk opleverden zijn Tell el Fa'rah, Tel Apeh en Deir-el Balah. Begraafplaats 900 in Tel el Fa'rah, waar scarabeeën uit de tijd van Ramses II en IV werden gevonden, leverde geen monochroom aardewerk op. In Stratum XII, die een scarabee uit de tijd van Ramses IV opleverde, werd geen monochroom aardewerk gevonden. De begraafplaats in Deir-el Barah leverde scarabeeën op uit de tijd van Ramses IV en zelfs een ring uit de tijd van Ramses VI. In geen van de besproken vondplaatsen werd een scherp monochroom aardewerk gevonden, hetgeen betekent voor de eerste twee sites dat monochroom aardewerk in ieder geval gedateerd moet worden na de tijd van Ramses IV en voor de derde na Ramses VI. Zolang monochroom aardewerk niet gevonden wordt in een duidelijk 20ste dynastie context, oftewel gemengd met Egyptisch vondsten uit de tijd van Ramses III-VI, kunnen we niet anders dan concluderen dat dit aardewerk, dat een indicator is de eerste vestiging van Filistijnen, zijn intrede deed na het vertrek van de Egyptenaren. In sommige gevallen, met vondsten uit de tijd van Ramses VI, is dat niet eerder dan 1135 voor Christus, omdat Ramses VI tot ongeveer dat jaartal regeerde, volgens Finkelstein.

Het verbinden van te dateren vondsten, in dit geval Egyptische vondsten, helpt hier om tot een benadering van de datering van monochroom aardewerk te komen en daarmee tot een datum voor de vestiging van de Filistijnen. Uitgaande van bekende data, namelijk de datering van Egyptische vondsten als scarabeeën en beelden met cartouches van bekende koningen, kan die datum worden afgeleid. Het ontbreken van monochroom aardewerk in strata uit de tijd van de Egyptische overheersing en het ontbreken van Egyptisch aardewerk waar grote hoeveelheden

---

⁵¹ Zie ook paragraaf 3.2.

monochroom aardewerk worden aangetroffen, geeft aan dat de twee bevolkingsgroepen niet naast, maar na elkaar de sites hebben bezet. De stelling van zowel de aanhangers van de High als de Middle Chronology dat de twee bevolkingsgroepen in perfecte isolatie van elkaar hebben geleefd lijkt ver gezocht.

2.5. “Ik vestigde hen in mijn vestingen, gebonden in mijn naam...”

Er zijn twee andere mogelijke interpretaties van de hierboven genoemde data aangaande de datum van het verschijnen van monochroom aardewerk in Filistia. Eén theorie beweert dat Ramses III de Filistijnen in het achtste jaar van zijn regering in Zuid-Kanaän vestigde, maar dat die daarna ongeveer een half eeuw geen te identificeren overblijfselen achterlieten. Dit is niet realistisch te noemen.

De tweede interpretatie van een late datering (“Low Chronology”) voor monochroom aardewerk stelt dat de zeevolken, en onder hen de Filistijnen, zich niet onmiddellijk na Ramses’ III overwinning, maar zo’n 45 jaar later in de zuidelijke kustvlakte vestigden. De eerste “golf” werd door Ramses III in Egypte zelf gevestigd.

De tweede Egyptische bron is in dit verband belangrijker, omdat hier concreet over die vestiging van de Filistijnen gesproken wordt. In Papyrus Harris I staat dat Ramses III de zeevolken versloeg en hen “vestigde in mijn vestingen, gebonden in mijn naam.” De vraag rijst wat er met die vestingen bedoeld wordt, waar ze te lokaliseren zijn. De bijbelse vermelding van de Pentapolis, het Filistijnse kernland, was voor Albright, Alt en de meeste wetenschappers die hen navolgden aanleiding om die vestingen in de Filistia te lokaliseren. Hier wordt een direct verband gelegd tussen een vroege bron, namelijk Papyrus Harris I, waar helemaal niet gesproken wordt van de Filistia, en een latere bron namelijk de bijbelse vermelding van Filistijnen in de zuidelijke kustvlakte, temeer omdat men wist van activiteit van Ramses III aldaar.

Wanneer wij echter Papyrus Harris I op zichzelf bekijken, is er geen reden om te concluderen dat met de vestingen plaatsen in Kanaän bedoeld zijn. Waarschijnlijker is dat Ramses III de Filistijnen na zijn overwinning naar Egypte voerde. De bewoording lijkt op verslagen van andere overwinningen van de farao op andere volken, die óók daaropvolgend in Egypte gevestigd werden.

2.6. De ontwikkeling van het aardewerk, volgens Finkelstein

Het “zogenaamde” Filistijnse aardewerk heeft zijn voorgangers, namelijk geïmporteerd Myc IIIB aardewerk en (locaal gefabriceerd) monochroom aardewerk, Myc IIIC: 1b. De exacte datering van het verschijnen van de verschillende soorten aardewerk is afhankelijk van de chronologie die men gebruikt. Finkelstein onderscheidt vier fasen in de ontwikkeling van bichroom aardewerk:

- Fase 1: Late 13de tot vroege 12de eeuw voor Christus, de tijd van het geïmporteerde Myc III B aardwerk. Een aantal sites bezuiden de Yarkon worden in de late 13de of vroege 12de eeuw vernietigd, vier daarvan zijn Egyptische vestingen. Mogelijk houdt het vernietigen van deze steden te maken met de gebeurtenissen voor de campagne van Merneptah in zijn 5de regeringsjaar (1207) voor Christus). Het kan ook zijn dat we hier te maken hebben vroege invallen van zeevolken. Deze worden door Ramses III in zijn 8ste regeringsjaar (1175 voor Christus) overwonnen, maar Egypte verliest de controle over het gebied tussen de Yarkon en de Askelon-Lachish lijn.

- Fase 2: Vroege 12de eeuw voor Christus tot circa 1130 voor Christus, Finkelstein noemt deze fase post-Myceens III B en pre-monochroom. Het is een periode waarin veel van de sites die geen post-Myceens III B en pre-monochroom aardwerk hebben, waarschijnlijk verlaten worden. Alleen ten zuiden van de Ashkelon-Lachish lijn houdt het Egyptische bestuur stand.

- Fase 3: Late 12de eeuw tot vroeg 11de eeuw voor Christus, de monochrome fase. Sites bezuiden de Yarkon die geen monochroom aardwerk opleveren, waren waarschijnlijk niet bewoond. De crisis die in het noorden in de vorige fase plaatsvond, invallen en het vernietigen van sites, vindt in het zuiden van Filistia in deze fase plaats. Egyptische steden als Lachish en Tel Sera', worden vernietigd, het Egyptische bestuur verdwijnt helemaal. Veel sites worden verlaten en nieuwe groepen, Finkelstein noemt ze de producenten van monochroom aardwerk, vestigen zich in de Pentapolis.

- Fase 4: 11de eeuw en waarschijnlijk ook de vroege 10de eeuw voor Christus, de bichrome fase. De zuidelijke kustvlakte herstelt zich verder. Het monochrome aardwerk ontwikkelt zich tot bichroom aardwerk in de Pentapolis, zonder verdere onderbreking. Plaatsen die in de vorige fase werden verlaten worden opnieuw bevolkt. De bichrome fase eindigt, ergens in de 10de eeuw voor Christus, met het vernietigen van vele sites, waarschijnlijk door de volkeren uit de hooglanden of door de Egyptenaren.

Voor deze scriptie zijn alleen de 3de en 4de fase van belang, de periode waarin het monochrome aardwerk opkomt dat, na een aantal decennia, wordt opgevolgd door het bichrome aardwerk. Het zijn immers het monochrome en het bichrome aardwerk die gezien worden als een indicatie van de vestiging van onder andere de Filistijnen. Bij de precieze datering van deze fasen maakt Finkelstein gebruik van zijn "Low Chronology" (late chronologie). Deze is in paragraaf 2.4. aan de orde geweest

2.7. Conclusies

De "Low Chronology" van Finkelstein is indrukwekkend, omdat hij de moeite gedaan heeft om de feiten omtrent de gebeurtenissen in de 12de eeuw voor Christus aan nieuw onderzoek te

onderwerpen. In plaats van voetstoots het paradigma van Albright en Alt aangaande de vestiging van de Filistijnen te volgen, zoals vele wetenschappers voor hem, komt hij met zijn eigen conclusies. Finkelstein laat het directe verband tussen het verschijnen van een bepaald aardewerk en de Egyptische bronnen los en kiest ervoor om de archeologische vondsten onafhankelijk van die teksten te beoordelen. Er is immers geen bewijs dat de vermelding in Papyrus Harris I, dat Ramses III de Filistijnen “vestigde in mijn vestingen, gebonden in mijn naam,” betrekking heeft op Egyptische vestingen in Kanaän. Sterker nog, hij constateert, voortbordurend op de inzichten van Ussishkin, dat er geen bewijs te vinden is voor een gelijktijdige aanwezigheid van de Filistijnen en de Egyptenaren in Kanaän, dit ondermeer op grond van het ontbreken van monochroom aardewerk in strata te Lachish en Tel Sera’, Egyptische vestigingen.

Finkelstein houdt echter wel vast aan het verband tussen het verschijnen van een nieuw soort aardewerk en een te benoemen groep, namelijk de Filistijnen. In het vorige hoofdstuk zijn al een aantal vraagtekens gezet bij dit directe verband. Dit hoeft op zichzelf nog geen consequenties te hebben voor de “Low Chronology” van Finkelstein. Natuurlijk kunnen we de term “Filistijnen” gebruiken voor de producenten van het nieuwe aardewerk, zonder deze direct te verbinden met de bevolkinggroep die in Egyptische bronnen en de bijbelse literatuur wordt genoemd, zulks kan echter tot misverstanden en verkeerde associaties leiden. Feit blijft dat het aardewerk van deze groep opduikt in strata die veelal volgen op strata die aan de Egyptische 20ste dynastie toe te schrijven zijn en nooit gevonden wordt in strata die Egyptische vestingen vertegenwoordigen. Op zichzelf lijkt de hoeksteen van Finkelsteins “Low Chronology,” het ontbreken van “Filistijns aardewerk” in Egyptische vestingen en vice versa, te blijven staan, wat voor naam we ook geven aan de producenten van het aardewerk.

HOOFDSTUK 3

KRITIEK OP DE “LOW CHRONOLOGY”

In dit hoofdstuk besteden we aandacht aan belangrijke punten van kritiek op Finkelsteins theorie. Allereerst komt de kritiek van zijn belangrijkste opponent in het archeologisch debat, Amihai Mazar, aan de orde. Mazars kritiek betreft ten eerste de door Finkelstein voorgestelde chronologie voor de IJzertijd I en de datering van de vestiging van de Filistijnen in Kanaän. Ten tweede betreft ze de consequenties van die datering voor de chronologie van belangrijke IJzertijd II strata. Vervolgens bespreken we de kritiek van Shlomo Bunimovitz en Abraham Faust, die ingaan op één element van Mazars kritiek en dat verder uitwerken vanuit het veld van de etnografie.

3.1. Amihai Mazar

Amihai Mazar is een Israëliisch archeoloog. Sinds 1994 is hij professor aan de archeologische faculteit van de Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem waar hij de Eleazer Sukenik-leerstoel bekleedt. Mazar wordt beschouwd als een autoriteit op het gebied van de bijbelse archeologie. Zijn “*Archaeology of the Land of the Bible*” wordt wereldwijd gebruikt als leerboek op universiteiten.⁵³ Mazar doet vooral onderzoek de relatie tussen Israël en omliggende volkeren in de Bronstijd (3000-1200 voor Christus) en de IJzertijd (1200-586 voor Christus), de relatie tussen Bijbel en archeologie, kunst en architectuur in het oude Nabije Oosten en de historische geografie uit de tijd van de Bijbel.⁵⁴

In 1997 publiceerde Mazar zijn artikel “Iron Age Chronology: A Reply to I. Finkelstein.”⁵⁵ Dit artikel was bedoeld als reactie op de door Finkelstein voorgestelde late chronologie voor de IJzertijd I (1200-1000 voor Christus) en IJzertijd II (1000-586 voor Christus). Voor de IJzertijd I gaat het dan vooral om de datering van de vestiging van de Filistijnen zoals die door Finkelstein werd voorgesteld in zijn artikel “The Date of the Settlement of the Philistines in Canaan,”⁵⁶ dat we in hoofdstuk 2 uitgebreid besproken hebben.

De “Low Chronology” is niet zozeer controversieel omdat deze datering het verschijnen van monochroom aardewerk, en daarmee de vestiging van de Filistijnen, zo’n 45 later plaatst, maar omdat deze chronologie repercussies heeft voor de chronologie van IJzertijd II en vooral voor

---

⁵³ A. Mazar, *Archaeology of the Land of the Bible (10.000-586 B.C.E.)*, New York 1990.

⁵⁴ De biografische gegevens zijn ontleend aan Wikipedia: http://nl.wikipedia.org/wiki/Amihai_Mazar.

⁵⁵ A. Mazar: “Iron Age Chronology: A Reply to I. Finkelstein,” *Levant XXIX* (1997) 157-167.

⁵⁶ I. Finkelstein, “The Date of the Settlement of the Philistines in Canaan,” *Tel Aviv* 22 (1995) 213-239.

vondsten uit de IJzertijd IIA (1000-900 voor Christus), vooral te Megiddo. Deze tijd wordt geassocieerd met de koningen David en Salomo en het verenigde koninkrijk van Israël en Juda zoals we dat uit de Bijbel kennen.⁵⁷ Deze staat wordt door veel bijbelwetenschappers ook gezien als een historisch aanwijsbare, geopolitieke entiteit.

Mazar heeft geen bezwaren tegen de door Finkelstein voorgestelde chronologie voor de IJzertijd I op zichzelf, maar wel tegen de consequenties daarvan voor de chronologie van de IJzertijd IIA. In zijn eigen woorden:

“Though indeed there are few, if any chronological “anchors” during this period [van Ramses’ III veldtochten in het midden van de 12de eeuw tot de campagne van de Assyriërs aan het eind van de 8ste eeuw voor Christus, AdG] it is claimed that the suggested low chronology is based on flimsy evidence, and creates new unsolvable problems, instead of resolving older ones. Pushing the date of the Philistine Monochrome pottery phase (local Myc. IIIC) beyond the end of the Egyptian presence in Canaan is based on a debatable assumption. It led Finkelstein to suggest a wholesale lowering of the date of lower assemblages. The extension of the Iron Age I material culture into the late tenth century BCE is unjustified and leads to a distorted archaeological picture of the period of the United Monarchy, and ultimately to misleading historical conclusions.”⁵⁸

De tijd van het verenigd koninkrijk en de rest van IJzertijd II valt op zichzelf buiten het onderwerp van deze scriptie, maar het feit dat de “Low Chronology” volgens Mazar leidt tot “a distorted archaeological picture of the United Monarchy, and ultimately to misleading historical conclusions” maakt het voor ons interessant om de bewijsvoering in zijn artikel aan een nader onderzoek te onderwerpen.

Hieronder willen we dat artikel dan ook bespreken. In het eerste gedeelte daarvan heeft Mazar kritiek op Finkelsteins artikel uit 1995: “The Date,” aangaande de datering van de vestiging van de Filistijnen in Kanaän en de chronologie van de IJzertijd I.

In het tweede gedeelte daarvan heeft Mazar kritiek op de “Low Chronology” voor de IJzertijd II, zoals Finkelstein die verwoordde in zijn artikel: “The Archaeology of the United Monarchy: an Alternative View,” We willen eerst de belangrijkste conclusies uit het artikel van Finkelstein samenvatten.

Vervolgens worden een aantal sites besproken, met strata uit de 11de, 10de en 9de eeuw voor Christus, waarvan Mazar wil aantonen dat de “Low Chronology” tot een verkeerd beeld van de

---

⁵⁷ De bijbelboeken I en II Samuël, I Koningen 1-11, I Kronieken en II Kronieken 1-9.

⁵⁸ Mazar, “Iron Age,” 157.

IJzertijd II kan leiden. Mazar is niet alleen in zijn kritiek op de “Low Chronology”, maar zijn artikel is wel representatief voor de discussie rondom een aantal belangrijke IJzertijd II sites.

3.1.1. De IJzertijd I en de Filistijnen

De vestiging van de Filistijnen, in steden als Ashdod en Tel Miqne/Ekron, ging gepaard met een aantal duidelijk te identificeren culturele kenmerken. Belangrijkste daarvan was grootschalige keramiek industrie, die dezelfde technieken, vormen en versieringen als de makers uit hun thuisland kenden. Dit aardewerk was in de zogenaamde Myc IIIc: 1 stijl van Argolis en Cyprus, volgens Mazar.

Moshe en Trude Dothan dateerden dit (monochrome) aardewerk in de tijd tussen Merenptah (1213-1203 voor Christus) en Ramses III (1187-1156 voor Christus) en schreven het toe aan één van de zeevolken die voor de Filistijnen zich in het land vestigden. Het bichrome aardewerk associeerden ze met de eigenlijke Filistijnen en dateerden zij na de overwinning op de zeevolken door Ramses III (1175 voor Christus). De theorie van M. en T. Dothan voorziet dus in twee invasiegolven van zeevolken.

Mazar verbindt het monochrome aardewerk met de eerste vestiging van de Filistijnen vanaf 1175 voor Christus.⁵⁹ Finkelstein echter wil de datum van dat eerste aardewerk verlagen naar de tijd na de Egyptische overheersing van Kanaän, naar het laatste kwart van de 12de eeuw voor Christus. Zijn argumentatie is vooral gebaseerd op het ontbreken van monochrome aardewerkscherven in Stratum VI te Lachish en Stratum IX te Tel Sera', sites die een duidelijk aanwijsbaar bewijs hebben geleverd voor een Egyptische bezetting ervan. Finkelstein stelt dat het ongeloofwaardig is dat keramiek voor dagelijks gebruik gedurende enkele decennia niet de belangrijkste Filistijnse centra heeft verlaten. Het is niet gevonden in nabije Egyptische vestigingen. De Filistijnen hebben zich, volgens deze argumentatie, niet naast, maar na de Egyptenaren in het land gevestigd.

Het monochrome aardewerk is in dusdanig grote aantallen gevonden in sites als Ashdod en Tel Miqne/Ekron, dat het hier wel moet gaan om een duidelijke “ethnic marker” van een nieuwe bevolkingsgroep, volgens Finkelstein. Volgens Mazar kunnen nieuwe bevolkingsgroepen echter wel degelijk hun eigen culturele eigenschappen bewaren en hoeven ze geen contact hebben met hun nabije burens te hebben.⁶⁰ Duidelijke grenzen tussen burens, etnische, economische en zelfs ideologische verschillen zijn aanwijsbaar in verschillende perioden, zelfs in een klein gebied als wat

---

⁵⁹ Mazar noemt hier ook zijn samenwerking met L.E. Stager en de weerslag daarvan in een artikel van Stager, L.E. Stager. “The Impact of the Sea Peoples (1185-1050 B.C.E.),” in: T.E. Levy (ed.), *Archaeology of Society in the Holy Land*, Londen 1995.

⁶⁰ Voor een verdere bespreking van deze problematiek zie paragraaf 3.2.

Mazar "Israel" noemt. Volgens Mazar is het best mogelijk dat de Filistijnen zich vrij vestigden tussen de Egyptische nederzettingen, in de nadagen van de Egyptische heerschappij.

Ondanks de overvloedige Egyptische vondsten uit die tijd, was de Egyptische greep op het land waarschijnlijk niet sterk. Bet Šean was klein en waarschijnlijk geïsoleerd, steden als Megiddo Stratum VIIA en Lachish Stratum VI waren waarschijnlijk eerder Kanaänitische steden dan Egyptische vestigingen. De vernietiging van Lachish is niet goed te dateren, ondanks de vondsten uit de tijd van Ramses III. Het is mogelijk dat die stad vlak na 1175 voor Christus vernietigd is. Deze vernietiging, gevolgd door een tijd waarin de site niet werd bewoond, kan de afwezigheid van monochroom aardewerk verklaren.

Verdere kritiek betreft het vrijwel ontbreken van verwijzingen van de Egyptenaren naar de Filistijnen, na de teksten te Medinet Habu. De vestiging van de Filistijnen vanaf circa 1135 voor Christus, gewelddadig of niet, wordt verder nergens meer genoemd. Verder is er het ontbreken van elk literair of archeologisch bewijs voor de aanwezigheid van de Filistijnen in de Delta, dat overigens door Finkelstein wordt erkend.

De "Low Chronology" van Finkelstein doet de idee van twee golven van zeevolken herleven, volgens Mazar, al zij het met een andere functie. In het verleden werd dit argument immers, door M. en T. Dothan, aangevoerd om te kiezen voor een "High Chronology." Finkelstein spreekt niet over twee golven en al helemaal niet dat deze beide in Kanaän plaatsvonden, zoals wel bij de Dothans het geval is. Volgens hem vestigden de eerste Filistijnen zich in de Egyptische Delta en is er vanaf 1130 voor Christus, na de tijd van Ramses VI, bewijs voor hun vestiging in Kanaän. Volgens Mazar is er geen archeologisch en literair bewijs voor deze stelling.

In Bet Šean, één van de meeste onderzochte Egyptische garnizoenssteden, werd een kleine hoeveelheid Myc IIIC aardewerk gevonden. Het gaat hier om waarschijnlijk geïmporteerd aardewerk uit Cyprus. Deze verzameling wordt gebruikt om Myc IIIC, dat aan lokaal gefabriceerd Myc IIIC: 1b voorafgaat, in het algemeen te dateren. Als we de "Low Chronology" volgen is er een leemte in de tijd tussen het verschijnen van dit aardewerk en het eerste monochrome aardewerk. Finkelstein stelt dat er simpelweg enkele decennia zaten tussen dit geïmporteerde aardewerk en de lokale productie van monochroom aardewerk. Aangezien er weinig Myc IIIC aardewerk werd gevonden te Megiddo Stratum VIIA, moet Beth Šean Stratum VI, waar dat wel gevonden werd, geëindigd zijn na de verwoesting van Megiddo VIIA, in de tijd van Ramses VI. Mazar vindt echter dat het geïmporteerde Myc IIIC en het lokaal vervaardigde monochrome aardewerk te veel op elkaar lijken om een langere tijdsspanne tussen de twee te rechtvaardigen. Hij noemt twee voorbeelden van Myc IIIB aardewerk dat gevonden werd in twee stratigrafische fasen (onderverdelingen van strata), namelijk S-4 en S-3, die aan de 20ste dynastie toegeschreven konden worden. Deze vondst is niet doorslaggevend, maar samen met door Mazar geconstateerde gelijkenis met monochroom aardewerk, zegt zij wel iets over

een mogelijke datering voor het einde van de Egyptische heerschappij. Mazar vindt Finkelsteins argumenten niet doorslaggevend en ziet geen reden om de hele chronologie zo'n 45 jaar of meer op te schuiven.

Er zijn verschillende sites (Tel Ashod XII-XI, Tel Miqne/Ekron VI-V, Tel Qasile XII-XI) met twee belangrijke strata die bichroom aardewerk bevatten, gevolgd door een laag met rode aarde beschilderde en bichroom aardewerk van mindere kwaliteit. Deze laag wordt door veel wetenschappers in ongeveer 1000 voor Christus gedateerd. Als we monochroom aardewerk, zoals Finkelstein wil, vanaf circa 1135 voor Christus dateren, blijft er voor deze strata met bichroom aardewerk, maar zo'n dikke eeuw over om zich te ontwikkelen, namelijk van 1135 tot 1000 voor Christus. Het is echter haast onmogelijk om de eerste twee belangrijke strata in slechts één eeuw te persen.

Finkelstein stelt daarom ook voor de twee belangrijke strata met bichroom aardewerk later te dateren. Bichroom aardewerk zou tot een later moment in de tijd, namelijk het midden van de 10de eeuw voor Christus, werd gebruikt, en zelfs tot de campagne van Shoshenq (925 voor Christus) te Tel Qasile X en Tel Miqne/Ekron IV.

Als we de vroegere datum voor de monochrome fase aanhouden, zoals Mazar voorstelt, is er geen reden om een latere datum voor de bichrome fase aan te houden. Als we monochrome aardewerk vanaf 1175 voor Christus dateren (Mazar) en niet vanaf 1130 voor Christus (Finkelstein), houden we zo'n 45 jaar over voor de ontwikkeling van de twee genoemde strata in Tel Ashdod, Tel Miqne/Ekron en Tel Qasile.⁶¹

3.1.2. De IJzertijd II, volgens Finkelstein

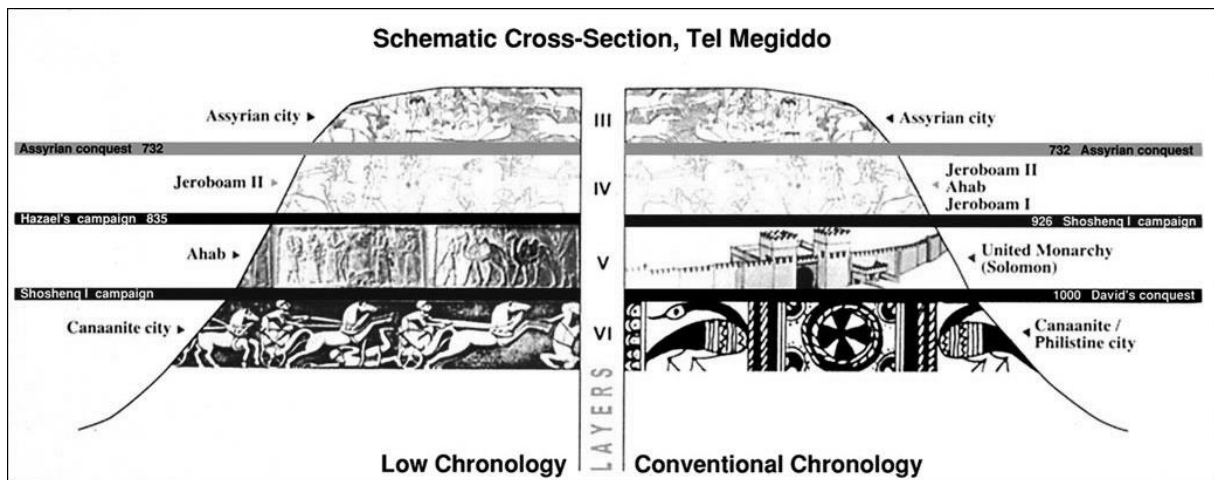
In zijn artikel uit 1996: "The Archaeology of the United Monarchy: an Alternative View" stelt Finkelstein voor de IJzertijd II een andere chronologie voor dan tot dan toe gebruikelijk was. Na zorgvuldig onderzoek van archeologische vondsten en literaire bronnen uit de IJzertijd, blijkt er eigenlijk geen betrouwbaar chronologisch anker te vinden tussen de vroege 12de eeuw (de veldtocht van Ramses III tegen de zeevolken) en de late 8ste eeuw (de Assyrische campagne in Palestina). Daartussen wordt alleen de campagne van Shosheq I in Kanaän, in 925 voor Christus, over het algemeen geaccepteerd als een betrouwbaar historisch anker.

Verder is men voor de datering van verschillende strata uit de IJzertijd II afhankelijk van een gedetailleerde stratigrafische analyse van de sites en een nauwkeurig onderzoek van vondsten. De

---

⁶¹ De laatstgenoemde reden van Mazar om af te zien van een latere datum voor de monochrome fase lijkt niet meer dan logisch, we houden zo immers meer tijd over voor het bichrome aardewerk om zich te ontwikkelen. Dit kan op zichzelf echter geen argument tegen de "Low Chronology" van Finkelstein zijn.

consequentie van de latere datering van strata met monochroom aardewerk is, dat strata met bichroom aardewerk die daarop volgen, zoals in Tel Ashod, Tel Migne/Ekron en Tel Qasile, ook later gedateerd moeten worden. Brandlagen in verschillende steden in Kanaän worden geassocieerd met de campagne van Shosheng I. Finkelstein stelt dat het bichrome aardewerk tot op dat moment in gebruik was. Het verdwijnen van deze materiële cultuur wordt door hem niet geassocieerd met de opkomst van het verenigd koninkrijk, dat zo rond 1000 voor Christus gedacht wordt, maar met de Egyptische campagne in 925 voor Christus, zo'n 75 jaar later. Deze latere datering heeft haar consequenties voor de chronologie van belangrijke IJzertijd II strata in Kanaän.

Figuur 5: Verschillen in de datering van strata te Megiddo.⁶²

Volgens de “Low Chronology” van Finkelstein moeten de Strata VA-IVB te Megiddo, Strata XI te Arad en Stratum V te Beer-Sheba gedateerd worden in de 9de eeuw voor Christus. Daardoor moeten de Strata VIA te Megiddo, Stratum XII te Arad en Stratum VII te Beer-sheba in de 10de eeuw voor Christus gedateerd worden. Finkelstein stelt dat “The dating calls for a re-evaluation of the historical, cultural and political processes that took place in Palestina in the eleventh-ninth century BCE.”⁶³ Dit lijkt op zich een vrij neutrale opmerking, maar in concreto betekent de door Finkelstein voorgestelde chronologie dat bepaalde rijke strata een aantal sites, en de archeologische vondsten die ze opleverden, niet meer gezien kunnen worden als historische bewijs voor het verenigde koninkrijk van David en Salomo. Het gaat dan vooral om het “Salomonische” Megiddo, met zijn rijkversierde, uit gehouwen stenen opgetrokken paleizen en de poorten met vier ingangen te Megiddo, Hazor en

⁶² Bron: http://megiddo.tau.ac.il/ia_introduction.html, de website van de Universiteit van Tel Aviv, faculteit Archeologie. Het betreft hier een schematische weergave van de verschillende strata te Tell Megiddo. Het is maar een voorbeeld ervan hoe het toepassen van de “Low Chronology” kan leiden tot latere dateringen van strata.

⁶³ Finkelstein, “The Archaeology,” 177.

Gezer. Finkelstein stelt voor deze gebouwen, samen met voorbeelden uit Samaria en Jezreël, toe te schrijven aan de dynastie van de Omriden.⁶⁴

3.1.3. De IJzertijd II, volgens Mazar

De 11de eeuw voor Christus wordt vertegenwoordigd door een aantal strata waaronder Megiddo VIA, Bet Šean S-2 (late VI) en Tel Qasile X. Al deze strata laten een continuïteit zien met de Kanaänitische cultuur van de Late Bronstijd vermengd met elementen van de “zeevolken.” Veel van deze sites werden vernietigd door vuur, volgens Mazar in de tijd van 1000-980 voor Christus, door Salomo. Mazars redenering is dat deze gebieden ten tijde van Salomo deel uitmaken van Israël en hij beroept zich daarbij op I Koningen 4:11-12.⁶⁵ Finkelstein dateert deze strata in de tijd van de campagne van Shoshenq (925 voor Christus), gebaseerd op zijn bevindingen met betrekking tot bichroom aardewerk.

Van Bet Šean Stratum S-2 (late VI) is gecarboniseerd (tot koolstof verworden) graan gevonden. Deze laag volgt op die van de vernietiging van het laatste Egyptische garnizoen aldaar. Het gevonden aardewerk lijkt op dat van Megiddo VI, zodat die stratum in dezelfde tijd kan worden gedateerd. C14-datering levert een datum van 1128-1042 voor Christus op. Deze datering voorziet echter in een ruime marge. Mazar stelt, anders dan Finkelstein, dat er geen tijd geweest waarop de site niet bewoond is geweest. Finkelstein baseert zijn mening (“the occupational gap”) op het feit dat er bijna geen Filistijns aardewerk gevonden is te Bet Šean in de genoemde stratum, maar volgens Mazar kan dat ook niet anders omdat het te ver van de Philistia ligt. Hij baseert dat op I Samuël 29-31 waar staat dat de Filistijnen uit de Philistia, oftewel uit hun kernland, optrokken.⁶⁶

Na de vernietiging van de eerder genoemde sites verschijnt een nieuwe culturele “horizon,” die gekarakteriseerd wordt door een nieuw soort aardewerk. Deze wordt over het algemeen naar de 10de eeuw voor Christus gedateerd, maar Finkelstein wil vele van die strata dateren naar de 9de eeuw

---

⁶⁴ Koning Omri van Israël (886-875 voor Christus) was de grondlegger van de dynastie van de “Omriden.” Hij was een beroemde koning, sinds hij regeerde werd het rijk van de 10 stammen in Assyrische inscripties steeds “het huis van Omri” genoemd. Hij werd opgevolgd door Achab. Bron: W.H. Gispen, “Omri,” *Christelijke Encyclopedie* 5, 262-263.

⁶⁵ Het argument dat Mazar hier aanvoert is bijbels, niet archeologisch.

⁶⁶ Ook hier kiest Mazar er voor om een schriftplaats te gebruiken in een archeologische argumentatie. Bijbelse argumenten worden nog steeds veel gebruikt bij de beoordeling van archeologische vondsten. Het is echter vaak niet na te gaan of we bij bijbelse verhalen te maken hebben met contemporaine, historisch betrouwbare bronnen. Het gevaar bestaat ook, dat de archeologie gebruikt wordt om bewijzen te leveren voor de historiciteit van de bijbelse vertelling, en niet afhankelijk daarvan wordt bedreven. Overigens is het argument dat Bet Šean niet Filistijns was, omdat het teveel van het kernland van de Filistijnen lag ook op Bijbelse gronden niet overtuigend. In I Samuël 31:10 wordt Bet Šean immers wel degelijk als stad genoemd die in de Filistijnse invloedssfeer lag ten tijde van Saul.

voor Christus. Zijn belangrijkste argument daarvoor is zijn “Low Chronology” die assemblages die eerst in de 11de eeuw werden gedateerd naar de 10de eeuw voor Christus dateert.

Jezreël is een belangrijke site voor Finklesteins argumentatie. Aangezien de stad door de Omriden werd gesticht in de 9de eeuw en het aardewerk lijkt op dat van Megiddo IVB-VA, stelt hij dat ook Megiddo IVB-VA 9de-eeuws is. Het “Solomonsiche” Megiddo wordt dan geplaatst in de tijd van de Omriden. Mazar betwijfelt de gelijkenis in aardewerk met dat van Jezreël, aangezien het hier om een relatief kleine assemblage gaat die op het moment van het verschijnen van het artikel van Finkelstein was gepubliceerd. Verder stelt hij dat er best ook een langere tijd heeft kunnen zitten tussen het aardewerk uit Megiddo IVB-VA en dat van het 9de eeuwse Jezreël, als het aardewerk niet veel veranderd is in de tijd. In Mazars woorden:

“Thus a general statement about the supposed similarity between the pottery of Megiddo IVB-VA and that of Jezreel does not bear much significance. A detailed typological and, if possible, quantitative study is essential, and local features should not be ignored.”⁶⁷

Finkelsteins “Low Chronology” werpt voor Megiddo meer vragen op dan het problemen oplost, volgens Mazar. Stratum VIA, eerst toegeschreven aan de tijd van de verenigde monarchie, wordt bij Finkelstein een bloeiende Kanaänitische stad met invloeden van de zeevolken. Stratum IVB-VA wordt toegeschreven aan de tijd van Ahab (omstreeks 900 voor Christus), maar deze stratum vertegenwoordigt een stad zonder muren. De stratum die daarop volgt, Megiddo IVA, en die gebouwen bevat die over het algemeen als stallen worden geïdentificeerd, wordt na Achab, in de late 9de of 8ste eeuw gedateerd. Mazar wijst echter op de annalen de Assyrische koning Salmanasser III (858-824 voor Christus), waarin vermeld staat dat Achab 2000 strijdagens meenam naar de slag bij Karkar. Deze slag werd uitgevochten in 853 voor Christus tussen de krijgsmacht van Assyrië, geleid door koning Salmanasser III en de krijgsmacht van een alliantie van 12 koningen bij geleid door Hadadezer (of Ben-Hadad II) van Damascus. De stallen in Stratum IVA passen, volgens Mazar, mooi in dit plaatje.

De monumentale gebouwen in Stratum IV kunnen volgens Mazar aanvankelijk best in het midden van de 9de eeuw zijn gebouwd, waarna de gebouwen zo’n 100 jaar beleven staan tot hun vernietiging door Tiglath Pileser III (in 732 voor Christus). De stratum daaronder, Megiddo IVB-VA, met de paleizen 1723 en 6000 en de zesvertrekken poort van gehouwen steen, kan dan gedateerd worden in de Salomonische periode.

Lachish, een voormalige Egyptische vesting, werd volgens Finkelstein na de vernietiging ervan in het midden van de 12de eeuw lange tijd niet bewoond, getuige het ontbreken van zowel

---

⁶⁷ Mazar: “Iron Age,” 161.

monochroom als bichroom aardwerk. De eerstvolgende stratum (Lachish V) werd aanvankelijk in de 10de eeuw gedateerd, maar Finkelstein dateert hem na de 10de eeuw, op grond van gelijkenissen met aardewerk uit Stratum IV. Mazar accepteert echter niet dat zo'n belangrijke site in Judea een eeuw lang, gedurende de 10de eeuw, onbewoond is geweest.

Tot zover enkele sites waar Mazar problemen ziet als de "Low Chronology" van Israël. Finkelstein wordt toegepast op de IJzertijd IIA. Mazar noemt kort nog de eventuele consequenties voor het onderzoek naar het vroege Israël. Het voert hier te ver om verder uitvoerig op al het genoemde in te gaan. Mazars belangrijkste bezwaar tegen Finkelsteins chronologie is het teveel het traditionele beeld van de IJzertijd II verstoort:

"His view would place the United Monarchy in a framework of material culture which is similar to that of the previous eleventh century. In fact, it would turn the tenth century BCE into the last phase of the Canaanite material culture continuum of the second millennium BCE. This conclusion stands in contrast to the traditional view which claimed that the emergence of the monarchy in Israel brought with it a significant change in many aspects of the material culture. The historical evaluation of the period of the United Monarchy is a debated issue in modern historical writing, and there is a whole spectrum of evaluations, ranging from those who accept the historicity of the biblical text at face value to the most nihilistic approach. We archaeologists supply the only available data from that time; alas, this data is obviously silent and open to various interpretations. Finkelstein's 1996 paper would encourage historians who tend to the minimalistic or even nihilistic approach in evaluating the period.⁶⁸

Mazar geeft zelf wel toe dat het lastig wordt om de materiële cultuur van het verenigde koninkrijk te identificeren. Hij geeft ook toe dat het waarschijnlijk wel niet de grootsheid had van een groot rijk. Toch blijft hij vasthouden aan de historiciteit van dat rijk en onderschrijft de "traditional view" dat de opkomst van de monarchie gepaard ging met een belangrijke verandering in vele aspecten van de materiële cultuur.⁶⁹

---

⁶⁸ Mazar: "Iron Age," 164.

⁶⁹ Een ander element in discussie rond de datering van IJzertijd II strata is de zogenaamde C14-datering. C14-datering is een methode van radiometrische datering waarmee de ouderdom van organisch materiaal wordt bepaald met behulp van de isotoop koolstof-14. C14-metingen te Tel Rehov, ondernomen door H.J. Bruins, J. van der Plicht en A.Mazar, leken de traditionele chronologie deels te bevestigen. Zie: H.J. Bruins, J. van der Plicht en A.Mazar, "¹⁴C Dates from Tel Rehov: Iron Age Chronology, Pharaohs, and Hebrew Kings," *Science* 300 (2003) 315-318. De metingen te Rehov, stratum V, zijn echter ook op een andere manier te interpreteren, volgens Finkelstein. Rehov IV is contemporain met Megiddo VA (VA-IVB) en daarom moet de laatstgenoemde site, met zijn paleizen, in de eerste helft van de 9de eeuw gedateerd moet worden, de tijd van de Omriden. Zie: I. Finkelstein, "Tel Rehov and Iron Age Chronology," *Levant XXXVI* (2004) 181-188. Het voert te ver om verder op dit onderwerp in te gaan.

3.2. Bunimowitz en Faust

De hoeksteen van Finkelsteins “Low Chronology” is het ontbreken van Filistijns monochroom aardewerk in Egyptische vestingen uit de 20ste dynastie in Kanaän. Ook wijst hij op het ontbreken van Egyptisch aardewerk in Filistijnse sites. Volgens Finkelstein is de enige verklaring voor dit fenomeen chronologisch van aard; de Filistijnen hebben zich na de Egyptenaren in het land gevestigd. De vroegst mogelijke datum voor die vestiging is 1130 voor Christus, het einde van de regering van Ramses VI. Van hem werd een basis van een standbeeld te Megiddo gevonden, hetgeen duidt op Egyptische aanwezigheid in Kanaän tot tenminste die datum. Monochroom aardewerk moet vanaf die datum, en mogelijk nog later, gedateerd worden. Het bichrome aardewerk, dat zich ontwikkelde uit het monochrome en Kanaänitische en Egyptische invloeden in zich opnam, werd gebruikt vanaf de 11de eeuw tot vroege 10de eeuw voor Christus.

Volgens Finkelstein is het ondenkbaar dat de Egyptische vestingen en de Filistijnse nederzettingen in compleet isolement van elkaar hebben geleefd en nooit onderling iets aan materiaal, meer specifiek aardewerk, hebben uitgewisseld. Of zoals Finkelstein het stelt:

“The claim that Monochrome pottery was not found at these sites because it was restricted to the Philistine Pentapolis must be rejected. First Monochrome has been found in other (non-Pentapolis) southern sites, such as Tel-Haror and Tel el Hesi. Second one cannot accept the idea that daily pottery, which is not related to cult, foodways or burial customs, would remain restricted to the original Philistine centers for several decades without even a single sherd finding its way to nearby sites five or seven km. away.”⁷⁰

Aanhangers van de traditonele “High Chronology” en “Middle Chronology,” waaronder Mazar, veronderstellen echter dat het ontbreken van Filistijns aardewerk in Egyptische vestingen en vice versa te maken heeft met culturele segregatie. Egyptenaren en Filistijnen zouden, om wat voor reden dan ook, in compleet isolement van elkaar geleefd hebben en niets van hun materiële cultuur uitgewisseld hebben.

In een artikel uit 2001 hebben Shlomo Bunimovitz en Avraham Faust kritiek op beide zienswijzen geuit.⁷¹ Finkelsteins idee dat het onmogelijk is dat twee volken, Egyptenaren en Filistijnen, als elkaars burens konden leven zonder iets van hun materiële cultuur te delen, willen

---

⁷⁰ Finkelstein, “The Archaeology,” 180.

⁷¹ S. Bunimovitz en A. Faust, “Chronological Separation, Geographical Segregation, or Ethnic Demarcation? Ethnography and Iron Age Low Chronology,” *BASOR* 322 (2001) 1-10.

Bunimovitz en Faust ontkrachten. Ze noemen daartoe een aantal voorbeelden, uit de etnografie, van volken die als burens van elkaar leven, maar niets van hun materiële cultuur uitwisselen.

De kritiek van Bunimovitz en Faust op de idee van geografische segregatie, ook wel genoemd “apartheid,” om het ontbreken van enige uitwisseling in materiële cultuur tussen Egyptenaren en Filistijnen te verklaren, is dat zulks niet te maken heeft met een het feit dat beide volkeren in afzondering van elkaar leefden, maar dat ze voorwerpen achtergehouden hebben die zij verbonden met hun culturele identiteit. Bunimovitz en Faust stellen verder dat beide zienswijzen uitgaan van de impliciete premisse, dat er een duidelijke correlatie moet zijn tussen de mate van interactie tussen groepen van mensen en de mate van overeenkomst in hun materiële cultuur. We zullen hierna het artikel van Bunimovitz en Faust verder bespreken en daarna de kritiek daarop weergeven van Finkelstein.⁷²

Finkelsteins chronologie voor de IJzertijd (1200-586 voor Christus) in de Levant, hangt aan twee ankers die met enige zekerheid, door middel van contemporaine bronnen, kunnen worden vastgesteld. Het tweede, laagste, anker, heeft te maken met de Assyrische campagne in Israël en Juda in de 8ste eeuw voor Christus voor. Dit anker is niet direct van belang voor het onderwerp van deze scriptie. Het eerste anker heeft te maken met de het 8ste regeringsjaar van Ramses III, dat verbonden werd met de vestiging van de Filistijnen en het verschijnen van monochroom aardewerk in Kanaän. De Egyptenaren beheersten delen van Kanaän gedurende een gedeelte van de 12de eeuw voor Christus. Finkelstein stelt echter dat:

“There is no evidence, no clue, for contemporaneity between the strata representing the period of the Twentieth Dynasty and the strata with locally made Monochrome pottery which represent the first stage of Philistine Settlement.”⁷³

Zijn conclusie is duidelijk, omdat het onmogelijk is dat Filistijnen eeuwenlang volstrekt afgezonderd van de Egyptenaren leefden en er niet iets van de materiële cultuur van de Filistijnen haar weg zou hebben kunnen vinden naar de Egyptische vestingen, moet het aardewerk van de Filistijnen na de uiterste vertrekdatum van de Egyptenaren worden gedateerd, dat wil zeggen 1135-1130 voor Christus en mogelijk zelfs later.

Mazar wil zijn eigen “Middle Chronology” redden en noemt daartoe zijn eigen verklaring voor het ontbreken van monochroom aardewerk buiten het Filistijnse cultuurgebied. Hij opteert voor echter voor culturele segregatie in plaats chronologische separatie:

---

⁷² I. Finkelstein, “Chronological Rejoinders,” *PEQ* 134 (2002), 118-129.

⁷³ Finkelstein, “Bible Archaeology,” 167.

“Immigrant groups may maintain their own distinct cultural traits, while close neighbors may continue their own traditions with almost no contacts between the two. Clearly defined borders between two neighbouring cultures due to ethnic, economic or even ideological difference can be seen in various periods, even in a small country like Israel.”⁷⁴

Als voorbeeld van culturele segregatie noemt hij het voorkomen van zogenaamd Khirbat Karak aardewerk (een soort van aardewerk dat meegebracht werd door immigranten uit wat nu Jordanië is) in strata uit de Vroege Bronstijd III (2700-2200 voor Christus) te Yoqneam, terwijl het niet werd gevonden te Tel Qasjish, slechts 5 kilometer daarvan verwijderd. Verder noemt hij het voorkomen van grote assemblages van een bepaald soort aardewerk in strata uit de Midden Bronstijd IIC tot Late Bronstijd I (1650-1400 voor Christus) te Megiddo, terwijl het niet werd aangetroffen in Bet Šean. Tenslotte noemt uit de assemblages uit de 7de eeuw te Tel Migne/Ekron en Tel Batash. Het aardewerk dat daar werd aangetroffen ontbreekt in Judeese sites iets ten oosten en ten zuiden daarvan. Mazar noemt deze voorbeelden als bewijs ervan dat aardewerk kan dienen als een indicator voor geo-politieke en culturele grenzen.⁷⁵

Finkelstein verwerpt de verklaring van culturele segregatie om het ontbreken van Filistijns aardewerk in Egyptische nederzettingen en vice versa te verklaren en ontkent het belang van de genoemde voorbeelden. In dit geval is naar zijn mening is de simpelste verklaring de beste: waarom een ingewikkeld etnografisch of ethnohistorisch model als culturele segregatie ontwikkelen, terwijl verdere argumenten ervoor ontbreken [oftewel: wat weten wij verder over de culturele interactie tussen Filistijnen en Egyptenaren, Adg] en een verklaring als chronologische separatie beter in een verklaring voorziet?

Bunimovitz en Faust wijzen op de impliciete vooronderstelling van zowel Finkelstein en Mazar “cum suis” dat er een eenvoudige correlatie bestaat tussen de mate van interactie tussen groepen van mensen en de mate van overeenkomst in hun materiële cultuur. Zij betitelen die premisse als “keramische sociologie” en wijzen erop dat deze theorie in de hedendaagse archeologie veel wordt toegepast. Antropologische, etnografische en etnoarcheologische studies hebben deze

---

⁷⁴ Mazar. “Iron Age,” 158.

⁷⁵ Door Bunimovitz en Faust worden nog de volgende studies genoemd die de idee van etnische demarcatie moeten ondersteunen: A. Ben-Tor en D. Ben-Ami, “Hazor and the Archaeology of the Tenth Century B.C.E.,” *IEJ* 48 (1998) 1-17; W.G. Dever, “Archaeology, Ideology, and the Quest for an “Ancient” or “Biblical” Israel,” *NEA* 61 (1998) 39-52 en N. Na’aman, “The Contribution of Trojan Grey ware from Lachish and Tel Migne-Ekron to the Chronology of the Philistine Monochrome Pottery,” *BASOR* 317 (2000) 1-7. Het voert hier echter te ver om al deze voorbeelden in detail te bespreken.

vooronderstelling dat die directe correlatie bestaat aangevochten. In dat verband noemen zij een studie van F. Barth.⁷⁶ waarin deze stelt dat:

- 1) er grenzen bestaan tussen etnische groepen, maar dat betekent niet deze groepen helemaal geen contact met elkaar hoeven te hebben. De verschillen worden eerder benadrukt door sociale processen van uitsluiting en incorporatie van mensen binnen de groep.
- 2) stabiele, sociale relaties kunnen bestaan over deze etnische grenzen heen en zijn vaak juist gebouwd op het verschil in etnische status.⁷⁷

Verschillende casussen uit ondermeer Soedan, Afghanistan, Pakistan en Ethiopië geven aan dat het bestaan van een groepsidentiteit niet gerelateerd is aan het ontbreken van interactie en mobiliteit van mensen over grenzen heen. Deze idee van groepsidentiteit ("Identity group") is verder uitgewerkt door Ian Hodder, naar aanleiding van zijn etnoarcheologische onderzoek in Afrika.⁷⁸ In sommige gevallen zullen bepaalde onderdelen van de culturele assemblage interactie tussen groepen weerspiegelen, in andere juist afzondering en eigen identiteit. Oftewel, er zijn gevallen dat bepaalde voorwerpen, die verbonden worden met de eigen identiteit, achtergehouden worden, of niet geaccepteerd worden door een andere groep omdat ze rechtstreeks in verband gebracht worden met de identiteit van een andere groep.

Als voorbeeld van dit verschijnsel noemt Hodder ondermeer de interactie van de Njemps, in het Baringo-district in West-Kenia, met andere stammen. De Njemps wonen op aan de zuidelijk rand van het Baringo-meer en op enige eilanden, waaronder Kokwa. Het meeste aardewerk wordt daar gemaakt en ook genoemd naar het eiland: Kokwa-aardewerk. Naar eigen zeggen verkopen de Njemps het aardewerk dat ze maken wel, kookpotten en waterkruiken, maar onderzoek wijst uit dat dit buiten de grenzen van het Njemps gebied nauwelijks gevonden wordt. De overgang is scherp, verder van het Njemps gebied wordt snel steeds minder van dit aardewerk gevonden. Hodder stelt daarom dat het Kokwa aardewerk deel uitmaakt van de identiteit van de Njemps.

Een ander voorbeeld is het soort krukjes dat de Njemps maken. Ook hier zien we een geconcentreerde distributie van dit voorwerp in het Njemps gebied, met scherpe overgang buiten het gebied van de Njemps. De Tugen, een naburige stam die veel met de Njemps omgaat, gebruiken dit soort krukjes niet, naar eigen zeggen, omdat het "Njemps-krukjes" zijn. Voor de Tugen symboliseren de krukjes "het andere" van de Njemps, de scheiding tussen beide groepen, terwijl beide groepen wel contact met elkaar hebben.

---

⁷⁶ F. Barth, "Introduction," in: F. Barth (ed.), *The Social Organization of Cultural Differences*, Boston 1969, 7-39.

⁷⁷ Anders gezegd, verschillen in etniciteit verhinderen niet de interactie, maar bepalen de aard van die interactie en maken haar zo mogelijk.

⁷⁸ I. Hodder, *Symbols in Action, Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*, New York 1982.

Twee voorbeelden die de idee van Finkelstein bestrijden, dat interactie tussen naburige groepen wel moet betekenen dat deze ook materiële cultuur uitwisselen. Dit “achterhouden” van bepaalde voorwerpen om de eigen identiteit te begrenzen gaat soms heel ver, zo zou uit archeologisch onderzoek blijken. Bunimovitz en Faust noemen ondermeer het voorbeeld van Tel Qasile. Van Stratum X, die volgens de traditionele chronologie wordt gedateerd in de 11de eeuw voor Christus, werden twee gebieden blootgelegd, gebied A en gebied C, die tekenen toonden van verwoesting. Hoewel rijke assemblages van bichroom aardewerk werden gevonden in het gedeelte van gebied C dat met de cultus en de landbouw had te maken, werd dat aardewerk niet gevonden in de rijke assemblages van gebied A. Mazar heeft het ontbreken van Filistijns aardewerk in gebied A verklaard uit het feit dat daar waarschijnlijk geen Filistijnen woonden.⁷⁹ Het verschijnen van de zogenaamde “viervertrekken huizen” in gebied A, een type dat niet in gebied C wordt aangetroffen, versterkt het idee dat hier een ander etnische groep woonde, binnen dezelfde stad.⁸⁰

De conclusie van Bunimovitz en Faust naar aanleiding van een bovenstaande studies is:

“(…) that material cultural differences are not necessarily the result of geographical segregation or the lack of between-group contact. Rather, it is interaction that may increase the need for group self-identification. Ethnicity is the outcome of intensive *interaction* between different culture groups, and not the result of tendency to separatism.”⁸¹

De conclusie van zowel Mazar en Finkelstein dat interactie tussen groepen per definitie inhoudt dat ook iets van de materiële cultuur wordt uitgewisseld is, volgens Bunimovitz en Faust, onhoudbaar. Naar hun mening is het wel mogelijk dat Filistijnen en Egyptenaren niet geïsoleerd van elkaar leefden (Mazar), of na elkaar het land bewoonden (Finkelstein), maar juist onderling contact hadden, echter zonder iets van materiële cultuur uit te wisselen. Het beperken van de uitwisseling van materiële cultuur heeft dan alles te maken met de culturele waarde ervan, die bepalend is voor de identiteit van de groep.

Hiermee vechten Bunimovitz en Faust de belangrijkste hoeksteen van Finkelsteins “Low Chronology” aan. Wat ze met Mazar delen is de idee dat Filistijnen en Egyptenaren naast elkaar in het land geleefd kunnen hebben. Echter niet, zoals Mazar denkt, in “splendid isolation” van elkaar,

---

⁷⁹ A. Mazar, *Excavations at Tell Qasile, Part Two, The Philistine Sanctuary: Various Finds, the Pottery, Conclusions, Appendixes* (Qedem 20), Jerusalem 1985.

⁸⁰ Het “viervertrekken huis” wordt vaak gezien als een onderdeel van de materiële cultuur van het volk Israël, zo ook door Bunimovitz en Faust. Zie: S. Bunimovitz en A. Faust, “Building Identity: The Four Room House and the Israelite Mind.” Paper presented at the W.F. Albright Institute and ASOR Centennial Symposium: Symbiosis, Symbolism and the Power of the Past: Ancient Israel and Its Neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palestine, Jerusalem 2000 en “House and Home in the Southern Levant,” *NEA* 66 (2003) 22-31.

⁸¹ Bunimovitz en Faust, “Chronological Separation,” 5.

maar wel gescheiden door hun respectievelijke idee van eigen identiteit. Zij zien dan ook niet, zoals Finkelstein, de noodzaak om de aanwezigheid van Filistijnen en Egyptenaren in het land na elkaar te plaatsen en monochroom aardewerk te dateren na het vertrek van de Egyptenaren.

De sterke “etnische demarcatie,”⁸² die Filistijnen en Egyptenaren als twee aparte bevolkingsgroepen naast elkaar zette, moet wel een historische achtergrond hebben gehad. Aangezien niets van materiële cultuur werd uitgewisseld, moeten beide groepen wel een sterk gevoel van groepsidentiteit gehad hebben, die gevormd was door negatieve ervaringen uit het verleden.

Als een individu afhankelijk is van een bepaalde groep veiligheid en ondersteuning, zal hij alles doen om aan te sluiten bij de identiteit van die groep. Naarmate de behoefte naar veiligheid en ondersteuning groeit, in moeilijke tijden, zal een individu over het algemeen meer willen doen om aansluiting te vinden bij de identiteit van de groep. Buiten de boot vallen, afwijkend gedrag vertonen en aansluiting zoeken bij andere groepen, of geen duidelijkheid geven waar iemand loyaliteiten liggen, kan in zo’n geval dodelijk zijn.

De consensus bestaat, volgens Bunimovitz en Faust, dat de vestiging van de Filistijnen gepaard ging met veel geweld en wantrouwen tegenover deze bevolkingsgroep in de tijd die daarop volgde. Anders dan Albright en Alt dachten⁸³ werden de Filistijnen in Kanaän niet door de Egyptenaren gedwongen tot een vreedzame symbiose met hun overheersers, maar veroverden zij met geweld een stuk land op hen en de Kanaänieten. Zonder twijfel hebben deze gebeurtenissen geleid tot wederzijds wantrouwen en animositeit en een sterke competitie over de nederzettingen, de bevolking en hulpbronnen. In deze omstandigheden was het voor de individu nog belangrijker om bij een bepaalde groep te horen en de identiteit daarvan te beamen. Culturele symbolen van belang voor de groepsidentiteit, werden achtergehouden, om die identiteit te bevestigen. Het is wel mogelijk, hoewel volgens Bunimovitz en Faust over het algemeen aardewerk geen “ethnic marker” is, dat monochroom aardewerk als eigene aan de Filistijnse cultuur, werd achtergehouden. Het aardewerk had alles te maken met hun Egeïsche manier van leven die zo anders was dan die van Kanaänieten en Egyptenaren. Hiermee werd monochroom aardewerk een “ethnic marker” om “Philistinity” weer te geven.

---

⁸² Een sterk idee van groepsidentiteit, van het als groep anders zijn als anderen, zonder dat idee interactie met andere groepen uitsluit. De eigen materiële cultuur is belangrijk voor een gevoel van groepsidentiteit.

⁸³ Zie paragraaf 2.1.

3.3. "A Chronology Rejoinder," door Israel Finkelstein

In zijn artikel uit 2002, "Chronology Rejoinders" gaat Finkelstein in op de kritiek die er door verschillende wetenschappers op verschillende punten van zijn theorie van "Low Chronology" is geuit. Ook de kritiek van Bunimovitz en Faust komt aan de orde.⁸⁴

De chronologie van Finkelstein is gebaseerd op het ontbreken van Filistijns, monochroom, Myc IIIC: 1b aardewerk in Egyptische vestingen, terwijl er geen Egyptische 20ste dynastie aardewerk is gevonden in strata die geassocieerd worden met de eerste vestiging van de Filistijnen. Bunimovitz en Faust, in de woorden van Finkelstein, "travelled far," onder andere naar het Baringo-district in Kenya, om voorbeelden te vinden van culturen die naast elkaar kunnen leven zonder materiële cultuur uit te wisselen.

De hoeveelheid en variëteit aan hedendaagse menselijke culturen maken het de etnoloog of antropoloog altijd wel mogelijk om een parallel te vinden met elk historisch fenomeen. Volgens Finkelstein moet er naar nogal een aantal factoren gekeken worden om vergelijking mogelijk te maken: de politieke organisatie, de mate van interactie tussen, de afstand tussen en de omgeving van de twee culturen, om maar te noemen. Afrikaanse stammen kunnen echter niet met culturen uit de 12de eeuw in de Levant worden vergeleken, er zijn teveel verschillen.

Aardewerk is over het algemeen een voorbeeld van materiële cultuur die veel verhandeld wordt. Het Kokwa aardewerk blijft volgens Bunimovitz en Faust echter grotendeels beperkt tot het gebied van de Njemps en kent daarbuiten een scherpe "fall-off." Kokwa aardewerk komt dus wel degelijk buiten het gebied van de Njemps voor, zoals Hodder, die de distributie ervan onderzocht heeft, ook wel aangeeft.⁸⁵ Echter in de Levant van de 12de eeuw zijn er twee soorten van aardewerk volstrekt van elkaar gescheiden: geen enkel Filistijns monochroom aardewerk scherfje is er ooit gevonden in contemporaine Egyptische 20ste dynastie strata, of zelfs in contemporaine Kanaänitische sites, en geen enkel stuk Egyptisch aardewerk werd ooit gevonden in monochrome strata.

Materiële cultuur uit Lachisch VI (een Egyptische vesting uit het begin van de 20ste dynastie) bijvoorbeeld, is te vinden in afgelegen delen van het Midden-Oosten, maar geen enkele monochrome scherf werd er gevonden, terwijl dat aardewerk veel gevonden wordt in Tel Migne/Ekron, slechts enkele kilometers daarvan verwijderd.

Egyptische aardewerk wordt overal in de zuidelijke kustvlakte en de Shefalah gevonden, zelfs in niet-Egyptische nederzettingen. Het kan daarom nauwelijks als manifestatie van de Egyptische

---

⁸⁴ Finkelstein, "Chronology Rejoinders," 118-119.

⁸⁵ Finkelstein wijst op de kaart aangaande de distributie van Kokwa aardewerk, die door Hodder werd gepubliceerd: I. Hodder, "Pottery distributions: Service and Tribal areas," in: M. Millert (ed.), *Pottery and the Archaeologists*, Londen 1979, 10.

identiteit worden gezien, materiële cultuur die achtergehouden zou moeten zijn om de eigen identiteit te bevestigen.

Filistijns aardewerk is ook gevonden in steden die niet tot het kerngebied van de Filistijnen behoorden, zoals Tel Haror.

In Tel Mique/Ekron en Ashdod zijn de twee culturen, Egyptisch en Filistijns, stratigrafisch, niet in afstand, van elkaar gescheiden, de éne cultuur op de ander, hetgeen een chronologische separatie, niet een geografische segregatie (Mazar) of etnische demarcatie (Bunimovitz en Faust) aangeeft.

De idee dat twee culturen en hun aardewerk zich zelfs in één stad niet met elkaar vermengden verwerpt Finkelstein ook. In Stratum X te Tel Qasile werd gebied C veel bichroom aardewerk gevonden, terwijl dat in gebied A afwezig was. Tel Qasile X is echter nog geen hectare groot en de twee gebieden liggen nog geen 5 meter van elkaar. Volgens Finkelstein voeren Bunimovitz en Faust het argument van etnische demarcatie tot in het absurde door. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat het aardewerk in gebied C een oudere traditie vertegenwoordigde, dat het te maken had met de cultus en op een sacrale plek werd bewaard. Gebied A was meer een gebied waar de mensen woonden, daar werd dus het aardewerk voor dagelijks gebruik aangetroffen.

Tenslotte ziet Finkelstein geen reden om te veronderstellen dat de Filistijnen materiële cultuur achterhielden, tot op een scherf aardewerk, vanwege om hun eigen identiteit te bevestigen, in een omgeving waar vijandelijke gevoelens tegen heersten en ze moesten concurreren om hulpstoffen in het gebied.

3.4. Conclusies

Zoals we hebben gezien voert Mazar veelvuldig bijbelse argumenten aan in de discussie. Dit staat echter in scherp contrast met zijn opmerking dat een archeoloog zich alléén op de beschikbare feiten richt en nergens anders op. Zowel Finkelstein als Mazar zijn er wel van overtuigd dat het rijk van David en Salomo lang niet de omvang had die het in het Oude Testament wordt toegedicht. Tot nu toe is er ook geen overtuigend materieel bewijs geleverd van het bestaan van zo'n groot rijk.⁸⁶

---

⁸⁶ De zogenaamde "Tel Dan Stele" wordt vaak gebruikt om de historiciteit van het rijk van David en Salomo te bevestigen. Het gaat hier om een stele die werd gevonden tijdens de opgravingen te Tel Dan. Er werden meerdere fragmenten van gevonden. Zij werd opgericht door een Arameese koning en bevat een inscriptie in het Aramees aangaande de overwinningen van de koning over verschillende volkeren, waaronder "Israël" en wat gelezen wordt als "Het Huis van David." De stele wordt gedateerd in de 9de of 8ste eeuw voor Christus, dat is vrij laat. Bovendien is er veel discussie over hoe de tekst precies gelezen moet worden. Als het hier inderdaad gaat om een verwijzing naar het "Huis van David" dat we kennen uit de Bijbel, dan zegt de inscriptie vooral iets over de invloed van die koninklijke familie op dat moment. Het gaat hier immers om slechts één inscriptie. Aangaande een machtig "Huis van David" zou men meer referenties verwachten. Zie voor twee verschillende meningen: P.R. Davies, "'House of David' Built on Sand: The Sins of the Biblical Maximizers," BAR 20 (1994), 54-

Mazars belangrijkste commentaar lijkt te zijn dat de “Low Chronology,” wat hij noemt, de “minimalisten” en “nihilisten” in de kaart speelt. Zij zouden immers deze late chronologie voor de IJzertijd II kunnen zien als een nieuw argument tegen de historiciteit van rijk van David en Salomo.⁸⁷ We kunnen ons echter afvragen wat er mis is met het verlangen om alleen van de wetenschappelijk aanwijsbare feiten uit te gaan. De vraag is wat Mazars uiteindelijke beweegreden is om kritiek te hebben op Finkelsteins theorie: vanwege het wetenschappelijke discours en de zuiverheid van die discussie, of om het Davidische rijk (en daarmee een stuk feitelijke betrouwbaarheid) van traditie rondom David en Salomo te redden uit de handen van de “nihilisten.” Dat zou dan belangrijkste reden zijn om de voorgestelde datering van de vestiging van de Filistijnen en de hele “Low Chronology” voor de IJzertijd in Kanaän af te keuren.

De door hem genoemde sites worden in de bewijsvoering meegenomen om aan te geven dat de “Low Chronology” voor de IJzertijd zou leiden tot een “verkeerd beeld” van onder andere het rijk van David en Salomo. Dit veronderstelt echter dat het beeld dat Mazar daarvan heeft, en dat geïnspireerd is door de bijbelse traditie, per definitie de juiste zou zijn. Zelfs als het aantoonbaar is dat de “Low Chronology” tot vreemde resultaten leidt voor IJzertijd II strata, dan is daarmee nog niet de hoeksteen van Finkelsteins “Low Chronology” aangevochten. De idee van chronologische separatie van Filistijnen en Egyptenaren lijkt immers vooralsnog goede papieren te hebben. Wellicht moet eerder de traditionele datering van IJzertijd II strata opnieuw bekeken worden. Het voert hier te ver om de hele discussie in detail te gaan voeren. In een artikel uit 1998 vat Finkelstein de hele discussie rondom het verenigd koninkrijk goed samen:

“The dispute over the archaeology of the United Monarchy is a clash between approaches to Iron Age archaeology. The first attempts to deal independently with the archeological data. The second takes the Bible as the framework and adjusts the archeological record to pseudo-historical sources. From the point of view of the integrity of our discipline, the latter is a disturbing phenomenon regardless of who is right and who is wrong chronologically.”⁸⁸

Inmiddels lijkt de belangstelling naar Finkelsteins theorie aangaande de datering van de vestiging van de Filistijnen op zich, getuige het geringe aantal artikelen dat nog over dit onderwerp verschijnt, behoorlijk afgenomen. Alleen de consequenties daarvan voor de chronologie van de IJzertijd II leiden tot verhitte debatten, getuige het feit hier nogal wat artikelen over verschijnen.

---

55 en W.G. Dever, *What Did the Biblical Writers Know and When Did They Know It? What Archaeology Can Tell Us about the Reality of Ancient Israel*, Grand Rapids 2001.

⁸⁷ Zie noot 37.

⁸⁸ I. Finkelstein, “Biblical Archaeology or the Archaeology of Palestine in the Iron Age? A Rejoinder,” *Levant* XXX (1998) 167-173.

Ogenschijnlijk gaat het “slechts” om het debat tussen twee partijen, elk met hun eigen wetenschappelijke methodiek. Aan de éne kant staat de school van de “bijbelse archeologie,” met als belangrijke vertegenwoordiger Amihai Mazar, deze richting neemt de Bijbel als bron van informatie voor de geschiedenis van het vroege “Israel” zeer serieus. De andere school waar Finkelstein een vertegenwoordiger van is, zet in bij de archeologie en kijkt pas in tweede instantie naar waarde die de bijbelse literatuur bij de theorievorming kan hebben.

Bij nader inzien blijkt het debat, vooral aan de kant van de school van de “bijbelse archeologie,” gevoerd vanwege religieuze en, daaruit afgeleid, politieke overwegingen. De wil archeologie te emanciperen van de bijbelse traditie en uit te gaan van de “feiten,” (een wil die vooral leeft bij de aanhangers van de “Kopenhagen School”) wekt de indruk bij sommigen dat zij hiermee de grote “geloofswaarheden” willens en wetens aan het wankelen willen brengen. In het geval van de discussie rondom het “verenigd koninkrijk” komt daar nog een politieke dimensie bij. De tijd van David en Salomo wordt immers beschouwd als de “Gouden Eeuw” van Israël. De staat Israël is mede gefundeerd op de notie dat de Judeeërs in hetzelfde gebied ooit een groot en machtig rijk bezaten. Bij het wegvallen van materieel bewijs voor zo’n rijk, ondermeer te Megiddo, lijkt ook een fundament voor de idee van de staat Israël weg te vallen.

Bunimovitz en Faust hebben hun best gedaan om Finkelsteins “Low Chronology” aan te vechten met argumenten die ontleend zijn aan de etnografie en antropologie. Daartoe vergeleken zij de werkelijkheid van de zuidelijke kustvlakte te Kanaän in de 12de eeuw voor Christus met de werkelijkheid van enkele hedendaagse volken, waaronder de Njemps in Kenia. Zoals Finkelstein aangeeft zijn deze twee niet met elkaar te vergelijken, elke vergelijking van een historisch verschijnsel met etnografische casus loopt het risico volstrekt arbitrair te worden als er niet voldoende overeenkomsten tussen beiden te vinden zijn.

Een ander groot verschil tussen de twee, dat Finkelstein niet noemt, is dat een historische werkelijkheid als die van de 12de eeuw voor Christus niet meer direct te benaderen en te bestuderen valt (daarvoor zouden we een tijdmachine moeten uitvinden), anders dan de realiteit van de Njemps in Kenia. Wat we weten van de 12de eeuw voor Christus in Kanaän, weten we door archeologische vondsten en enkele teksten. Filistijnen en Egyptenaren van de 20ste dynastie kunnen we niet, zoals de Njemps, direct interviewen en bestuderen.

We weten, door allerlei teksten, veel van de gedachtewereld van de Egyptenaren, maar de Filistijnen hebben nauwelijks schrift achtergelaten.⁸⁹ Wat we van de Filistijnen uit de 12de eeuw voor

---

⁸⁹ Er zijn slechte enkele Filistijnse teksten bekend waaronder de Ekron-inscriptie en de Goliath-inscriptie. De Ekron-inscriptie werd gevonden te Tel Migne/Ekron en is vrij laat, begin 7de eeuw voor Christus. Het is tot op heden de enige bewaard gebleven tekst in de Filistijnse taal met volledige zinnen. De tekst toont verwantschap

Christus weten we uit Egyptische bronnen en de informatie daarin zegt weinig of niets over hoe de vestiging van de Filistijnen in Kanaän werd beleefd. Verder lezen we daarin niets over hoe de Filistijnen eventueel dachten over hun gevoel van identiteit.

Het is juist dit ontbreken van Egyptische bronnen die spreken over de interactie tussen Egyptenaren en Filistijnen in het Kanaän van de 12de eeuw voor Christus dat zou kunnen spreken vóór de “Low Chronology” van Finkelstein.⁹⁰ Als er, zoals Bunimovitz en Faust beweren, werkelijk zo’n vijandelijkheid en competitie tussen Filistijnen en anderen heerste, dan had dat toch zijn weerslag moeten krijgen in de verslagen van de, schrijfgrage, Egyptenaren. Naar alle waarschijnlijkheid is dit niet gebeurd, omdat toen de Filistijnen zich in Kanaän vestigden de Egyptenaren al vertrokken waren.⁹¹

---

met het Fenicisch. De tekst van de Goliath-inscriptie is ingekerfd in een potscherf en wordt gedateerd op basis in de 10de of het begin van de 9de eeuw voor Christus). Daarmee is de oudste Filistijnse inscriptie in semitisch schrift. De letters zijn geschreven in het oude proto-Kanaänitische alfabet, verwant met het Fenicische alfabet. Bron: Wikipedia: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Goliathinscriptie>; <http://nl.wikipedia.org/wiki/Ekroninscriptie>.

⁹⁰ Na de inscripties te Medinet Habu, Papyrus Harris I en de Deir el Medineh Stele spreken Egyptische bronnen nauwelijks meer over de Filistijnen. De Onomasticon van Amenope (circa. 1100 voor Christus) spreekt nog over de Filistijnen, naast de *Sherdani* en de *Sikilia*, twee andere zeevolken. Laatstgenoemde groep komt nog voor in de Wen Amon vertelling (Golinischeff Papyrus) uit omstreeks 1075 voor Christus en spreekt de Onomasticon van Amenope (ca. 1100 voor Christus) van de *Sikilia* en de *Sherdani*. De enige andere Egyptische bron die daarna nog van de Filistijnen spreekt is de Inscriptie van Pediese, deze is echter erg laat, achtste of zevende eeuw voor Christus. Een goed overzicht van alle Egyptische bronnen is de serie van J.H. Breasted, *Ancient Records of Egypt, Historical Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest, collected, edited, and translated with Commentary*, Chicago 1927. Al deze bronnen spreken echter niet van een realiteit waarin Filistijnen en Egyptenaren naast elkaar zouden hebben Kanaän gewoond.

⁹¹ Opmerkelijk is dat contact, historisch of niet, dat “Filistijnen” hadden met een andere groep, namelijk “Israël,” wel uitvoerig is vastgelegd en wel in verhalen uit de Bijbel van Genesis 10:14 tot en met Zacharia 9:6. Nu is er discussie mogelijk over in hoeverre wij deze verhalen historisch moeten interpreteren. Bovendien zijn de verslagen over het contact van Israël met de Filistijnen van latere datum. Toch heeft de aanwezigheid in Kanaän van een bepaalde bevolkingsgroep, die in de Bijbel met “Filistijnen” betiteld wordt (die in cultuur, religie en gewoonte verschilden van Israël) wellicht toch genoeg impact gehad om te worden vastgelegd, eerst in de mondelinge traditie en later op schrift.

CONCLUSIES

Het onderzoek naar de datering van de vestiging van de Filistijnen lijkt wel wat op het onderzoek op een “crime scene,” een plaats delict. Vele verschillende aanwijzingen dienen zich aan en het is lastig om tot een goed beeld te komen van wat er nu werkelijk is voorgevallen. Bovendien blijkt de belangrijkste verdachte een goed alibi te hebben.

We hebben gezien hoe Egyptische bronnen, die spreken over “de Filistijnen” en hun vestiging in Egyptische vestingen, verbonden worden met het verschijnen van een “nieuw” soort aardewerk (locaal gefabriceerd Myc IIIC 1b) dat in grote getale in Kanaän verschijnt en gezien wordt als een indicator voor de vestiging van een nieuwe bevolkingsgroep. Dit aardewerk heeft duidelijk overeenkomsten met aardewerk dat daarvoor alleen geïmporteerd werd, hetgeen zou kunnen wijzen op de buitenlandse origine van de makers van lokaal gefabriceerde Myc IIIC 1b.

Het verband tussen de bronnen en het aardewerk bestaat eruit, dat de producenten van het aardewerk een bepaalde, met name bekende, etniciteit toegeschreven wordt en men uit de literaire bronnen een datum afleidt voor hun vestiging. Verder speelt ook de bijbelse traditie een rol, die ons weet te vertellen dat de steden waar de nieuwe bevolkingsgroep zich vestigde, de woonplaatsen van de Filistijnen waren.

Zolang er echter geen duidelijke literaire bronnen opduiken, inscripties of anderszids, in een context van monochroom of bichroom aardewerk, die de etniciteit van de producenten van het “nieuwe” aardewerk bevestigen, kunnen we niet zeker zijn over de identiteit van de makers ervan. Onderzoek naar de etniciteit van de nieuwe bevolkingsgroep valt buiten het kader van deze scriptie. We hebben er echter voor gekozen om toch van “de Filistijnen” te blijven spreken. De belangrijkste pijler van Finkelsteins theorie, namelijk van de “chronologische separatie” van Egyptenaren en “Filistijnen,” blijft staan, al is de bevolkingsgroep die het nieuwe aardewerk produceerde niet meer direct te benoemen.

Het compleet ontbreken van “Filistijns” aardewerk in Egyptische vestingen blijft een indicatie voor de datum van het verschijnen van dat aardewerk, namelijk na het einde van de Egyptische heerschappij. De uiterste datum waarop Egyptenaren nog in het land aanwezig waren, blijft zo een indicatie voor de datering van de vestiging van “de Filistijnen.” Theorieën over mogelijke “geographische segregatie of “etnische demarcatie” lijken ver gezocht en niet echt realistisch te noemen. Elk bewijs van (culturele) interactie in Kanaän na circa. 1135 voor Christus ontbreekt, de enige discussie die op dit gebied gevoerd moet blijven is over de waarde van de archeologische

bewijslast (zoals scarabeeën, ringen en dergelijke met cartouches met namen van farao's) voor een mogelijke datum van het vertrek van Egypte uit Kanaän.

De "Low Chronology" van Finkelstein heeft alle kenmerken van een "Paradigm Shift" binnen de archeologie van de Levant. Finkelsteins "Low Chronology" heeft een nieuw paradigma opgeleverd voor de interpretatie van vooral IJzertijd II vondsten.⁹² Kenmerkend voor elke paradigmawissel is, dat het wetenschappers dwingt op de werkelijkheid op een andere manier te bekijken, of juist om te volharden in hun mening. De laatste houding maakt het vaak lastig om wetenschap te bedrijven, wanneer de theorievorming wordt gekleurd door preconcepties, vooroordelen en verouderde ideeën.

Galileo Galilei (1564-1624), een Italiaans natuurkundige, astronoom, wiskundige en filosoof, kwam, op grond van de waarnemingen van Jupiters manen en waarnemingen van Venus tot de conclusie dat de zon in het midden van het zonnestelsel moest staan. Hoewel hij zelfs volhield dat zijn werk een volstrekt theoretische beschrijving inhield, kwam hij toch in conflict met de Kerk. Het nieuwe paradigma van het "heliocentrisme" kwam in conflict met dat van het "geocentrisme." Het argument dat de Kerk, en meer precies de Inquisitie, gebruikte om Galileo te bestrijden, ontleende zij aan de bijbel. In Jozua 10: 11-13 beveelt Jozua, na een veldslag tegen de Amorieten, de zon en maan namelijk om stil te blijven staan, zodat de Israëlieten bij daglicht hun tegenstanders kunnen blijven achtervolgen en doden. Als zon en maan stil gezet kunnen worden, betekent dat immers dat de aarde stilstaat en dus het centrum van beweging is. Die waarnemingen die Galilei deed vertellen echter een ander verhaal.

Inmiddels is de idee dat de aarde om de zon draait gemeengoed, sterker nog, de moderne astronomie heeft bewezen dat ook de zon, op haar beurt, om het centrum van onze Melkweg draait. De angst van de Kerk dat Galileo's ideeën de geloofwaardigheid van de Bijbel zouden ondergraven, bleek ongegrond. Het stoort slechts een klein percentage van de gelovigen dat Jozua 10: 11-13 niet meer letterlijk genomen wordt.

Wellicht geven de nieuwe archeologische inzichten aangaande de historiciteit en de aard van het rijk van David en Salomo ons aanleiding om de waarde en betekenis van de aloude verhalen opnieuw te ontdekken. Die zoektocht valt echter buiten het bereik van deze scriptie.

---

⁹² Elke paradigmaverschuiving wordt veroorzaakt door het feit dat nieuwe wetenschappelijke resultaten niet meer vanuit het gangbare paradigma verklaard kunnen worden. Over het algemeen kiezen de aanhangers van het oude paradigma er eerder voor hun wereldbeeld in veel details aan te passen om het te kunnen behouden, terwijl het nieuwe paradigma een veel eenvoudiger verklaring biedt. Zie aangaande de theorie van de paradigmawissel ("Paradigme Shift"): T.S. Kuhn, *The structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1962.

LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN

ABD	The Anchor Bible Dictionary
ANET	Ancient Near Eastern Texts
BAR	Biblical Archaeological Review
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research
CAH	Cambridge Ancient History
HdA	Handbuch der Archäologie
IEJ	Israel Exploration Journal
NEA	Near Eastern Archaeology
PEFA	Palestine Exploration Fund Annual
PEQ	Palestine Exploration Quarterly
ZDPV	Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins

LITERATUUR

W.F. Albright, "Syria, the Philistines and Phoenicia," *CAH II/2*, Cambridge 1975, 507-534.

A. Alt, "Ägyptische Tempel in Palästina und die Landnahme der Philister," *ZDPV 67* (1944) 1-20.

R. Amiran, *Ancient Pottery of the Holy Land. From Its Beginnings in the Neolithic Period to the End of the Iron Age*, Jerusalem 1969.

F. Asaro, I. Perlman en M. Dothan, "An Introductory Study of Mycenaean IIC Ware from Tell Ashdod," *Archaeometry 13* (1971) 169-175.

F. Barth, "Introduction," in: F. Barth (ed.), *The Social Organization of Cultural Differences*, Boston 1969, 7-39.

W. Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*, Berlin 1988.

A. Ben-Tor en D. Ben-Ami, "Hazor and the Archaeology of the Tenth Century B.C.E.," *IEJ 48* (1998) 1-17.

M. Bietak, "The Sea Peoples and the End of the Egyptian Administration in Canaan," in: A. Biran en J. Aviram (eds.), *Biblical Archaeology Today, 1990: Proceedings of the Second International Congress on Biblical Archaeology, Jerusalem, June-July 1990*, Jeruzalem 1993, 293-306.

E. Bloch-Smith en B.A. Nakai, "A Landscape Comes to Life, The Iron Age I," *NEA 62* (2001) 62-92.

J.H. Breasted, *Ancient Records of Egypt, Historical Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest, collected, edited, and translated with Commentary*, Chicago 1927.

J.F. Brug, *A Literary and Archeological Study of the Philistines* (BAR International Series 265), Oxford 1985.

H.J. Bruins, J. van der Plicht en A. Mazar, "¹⁴C Dates from Tel Rehov: Iron Age Chronology, Pharaohs, and Hebrew Kings," *Science 300* (2003) 315-318.

S. Bunimovitz en A. Faust, "Building Identity: The Four Room House and the Israelite Mind." Paper presented at the W.F. Albright Institute and ASOR Centennial Symposium: Symbiosis, Symbolism and the Power of the Past: Ancient Israel and Its Neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palestine, Jeruzalem 2000.

S. Bunimovitz en A. Faust, "Chronological Separation, Geographical Segregation, or Ethnic Demarcation? Ethnography and the Iron Age Low Chronology," *BASOR 322* (2001) 1-10.

S. Bunimovitz en A. Faust, "House and Home in the Southern Levant," *NEA 66* (2003) 22-31.

B. Cifola, "The Terminology of Ramses III's Historical Records with a Formal Analyses of the War Scenes," *Orientalia 60*, (1991) 9-57.

P.R. Davies, "'House of David' Built on Sand: The Sins of the Biblical Maximizers," *BAR 20* (1994) 54-55.

- W.G. Dever, "Archaeology, Ideology, and the Quest for an "Ancient" or "Biblical" Israel," *NEA* 61 (1998) 39-52.
- W.G. Dever, *What Did the Biblical Writers Know and When Did They Know It? What Archaeology Can Tell Us about the Reality of Ancient Israel*, Grand Rapids 2001.
- M. en T. Dothan, *People of the Sea, the Search for the Philistines*, New York 1992.
- T. Dothan, *The Philistines and Their Material Culture*, Jeruzalem 1982.
- T. Dothan, "The Arrival of the Sea Peoples: Cultural Diversity in Early Iron Age Canaan," *Recent Excavations in Israel*, Winona Lake 1989, 1-14.
- T. Dothan, "Initial Philistine Settlement: From Migration to Coexistence," in: S. Gitin et al. (eds.), *Mediterranean People in Transition, Thirteen to Early Tenth Centuries B.C.E.*, Jeruzalem 1998, 148-161.
- T. Dothan, "Reflections on the Initial Phase of Philistine Settlement," in: E.D. Oren (ed.), *The Sea Peoples and Their World: a Reassessment*, Philadelphia 2000, 145-158.
- W.F. Edgerton en J.A. Wilson, *Historical Records of Ramses III, The Texts in Medinet Habu, Volumes I and II, Translated with Explanatory Notes*, Chicago 1936.
- W. Erichsen, "Papyrus Harris I," *ANET*, Brussel 1933, 262.
- I. Finkelstein, "The Date of the Settlement of the Philistines in Canaan," *Tel Aviv* 22 (1995) 213-239.
- I. Finkelstein, "The Archaeology of the United Monarchy: an Alternative View," *Levant* XXVII (1996) 177-187.
- I. Finkelstein, "Biblical Archaeology or the Archaeology of the Palestine in the Iron Age? A Rejoinder," *Levant* XXX (1998) 167-173.
- I. Finkelstein, "Philistine Chronology: High, Middle or Low?," in: S. Gitin et al. (eds.), *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries B.C.E. in Honor of Professor Trude Dothan*, Jerusalem 1998, 140-147.
- I. Finkelstein, "State Formation in Israel and Judah, A Contrast in Context, A Contrast Trajectory," *NEA* 62 (1999) 35-52.
- I. Finkelstein, "The Philistine Settlements: When, Where and How Many?," in E.D. Oren (ed.), *The Sea Peoples and Their World, a Reassessment*, Philadelphia 2000, 159-181.
- I. Finkelstein, "Chronology Rejoinders," *PEQ* 134 (2002) 118-129.
- I. Finkelstein, "Tel Rehov and Iron Age Chronology," *Levant* XXXVI (2004) 181-188.
- I. Finkelstein, "Past Environments, 14C and the Iron Age Chronology Debate: Rehov, Khirbet En-Nehas, Dan and Megiddo," *Radiocarbon* 48 (2006) 373-386.
- H.J. Franken, *De puinhopen van het verleden* (Palaestina Antiqua 4), Kampen 1984.
- D.N. Freedman, "Philistines," *ABD* 5, 326-333.

- C.H.J. de Geus, *De Israëlitische Stad* (Palaestina Antiqua 3), Kampen 1984.
- W.H. Gispen, "Omri," *Christelijke Encyclopedie* 5, 262-263.
- Z. Herzog, "Archeologen ondergraven fundamenteën van volk Israel," *Trouw*, 29 oktober 1999 (vertaling van "Deconstructing the Walls of Jericho," *Ha'aretz Daily Newspaper*, 29 oktober 1999).
- I. Hodder, "Pottery Distributions: Service and Tribal Areas," in: M. Millert (ed.), *Pottery and the Archaeologists*, Londen 1979, 10.
- I. Hodder, *Symbols in Action, Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*, New York 1982.
- S. Holst, *Phoenicians, Lebanon's Epic Heritage*, Los Angeles 2005.
- K.A. Kitchen, *Ramesside Inscriptions V*, Oxford 1983.
- T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1962.
- R.A.S. Macalister, *The Philistines. Their History and Civilization. The Schweich Lectures of the British Academy*, Londen 1913.
- D. Mackenzie, "Excavations at Ain Shems," *PEFA I* (1911) 41-94; *II* (1912) 9-11; 33-37.
- A. Mazar, *Excavations at Tell Qasile, Part Two, The Philistine Sanctuary: Various Finds, the Pottery, Conclusions, Appendixes* (Qedem 20), Jerusalem 1985.
- A. Mazar, "The Emergence of the Philistine Culture," *IEJ* (1985) 95-107.
- A. Mazar, *The Archaeology of the Land of the Bible (10000-586 B.C.E.)*, New York 1990.
- A. Mazar, "Iron Age Chronology, A Reply to I. Finkelstein," *Levant XXIX* (1997) 157-167.
- A. Mazar, "Does Amihai Mazar Agree with Finkelstein's 'Low Chronology'?" *BAR 29* (2003) 60-61.
- N. Na'aman, "The Contribution of Trojan Grey ware from Lachish and Tel Migne-Ekron to the Chronology of the Philistine Monochrome Pottery," *BASOR 317* (2000) 1-7.
- E. Noort, *Die Seevölker in Palästina* (Palaestina Antiqua 8), Kampen 1994.
- D. O'Connor, "The Sea Peoples and the Egyptian Sources," in E.D. Oren (ed.), *The Sea Peoples and Their World: a Reassessment*, Philadelphia 2000, 233-255.
- B.J. Oosterhoff, "Amos," *Bijbels Handboek 2a, het Oude Testament*, 400-401.
- E.D. Oren (ed.), *The Sea Peoples and Their World: a Reassessment*, Philadelphia 2000.
- A. Raban, "The Philistines in the Western Jezreel Valley," *BASOR 284* (1991) 17-27.
- A. Rahlfs, *Septuaginta: id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Stuttgart 1979.

H. Shanks, "A Centrist at the Center of Controversy: BAR interviews Israel Finkelstein," *BAR* 28 (2002) 34-49; 64-68.

I. Singer, "The Beginning of Philistine Settlement in Canaan and the Northern Boundary of Philistia," *Tel Aviv* 12 (1985) 109-122.

L.E. Stager, L.E., "The Impact of the Sea Peoples (1185-1050 B.C.E.)," in: T.E. Levy (ed.), *Archaeology of Society in the Holy Land*, London 1995, 332-348.

D. Ussishkin, "Levels VII and VI at Tel Lachish and the End of the Late Bronze Age in Canaan," in: J.N. Tubb (ed.), *Palastine in the Bronze and Iron Ages, Papers in Honour of Olga Tufnell*, London 1985, 213-228.

H. Weippert, *Palästina in vorhellenistischer Zeit* (HdA II/I), München 1988.

F.C. Woudhuizen, *The Ethnicity of the Sea Peoples*, Rotterdam 2006.

A. Yassar-Landau, *The Philistines and the Aegean Migration at the End of the Late Bronze Age*, New York 2010.